

OWAIMER OLIVER

Petőfi a postán

A zseni alakja az első teljes Petőfi-életrajzban

1. Egy irodalmi ködlovag a kiegyezés előtt (Az életrajzi szintézis szerzője)

A partiumi Zilahon született, középnemesi-polgári származású Zilahy (Kiss) Károly különös jelensége a magyar irodalomtörténet-írásnak. „A szabadságharc kitörésekor 10 éves gyerek, a kiegyezés évében már három esztendeje halott” – fogalmaz róla találóan életművének sajtó alá rendezője, Vargha Kálmán.¹ A nemzedékén végigsöprő – Bajza Jenő és Tisza Domokos halálát is okozó – tüdőbaj vitte el hosszas betegeskedés után gräfenbergi gyógykúrája alatt. Állítólag tollal a kezében hunyt el, az *Orlando Furioso* fordítása közben. Nem egyszerű feladat fölmérni és értékelni az ideges természetű, betegeskedő fiatalember tehetségét, irodalom- és kritikátörténeti szerepét, jelentőségét, hiszen életműve torzó maradt.

Jogi tanulmányai alatt folklorisztikai dolgozatokat készített, amelyek igen előremutatóak voltak abból a szempontból, hogy már a Kriza János-féle *Vadrózsa*-pör előtt fölhívták a figyelmet a regionális (román, szlovák, cigány) fókuszú összehasonlító vizsgálatok jelentőségére.² Munkásságának fontosabb részévé azonban újságírói és lapszerkesztői tevékenysége vált; azon 1850-es évek végén föllépő ifjú zsurnalisztaliterátor generációnak volt a tagja, amelynek már a sajtó volt az evidens kulturális közege („levegője”) és megélhetési forrása.³ Valamennyi jelentősebb lapnál megfordult. A Vajda János-féle *Magyar Sajtó* szerkesztője volt, előtte a *Vasárnapi Ujság* melléklapjában, a *Politikai Ujdonságokban* önálló rovatot vezetett, ahol többek között Rózsa Sándor peréről szóló tudósításait közölte 1859-ben, jelentős szerepet vállalva az elfogott betyár szélesebb olvasóközönség előtti megismertetésében. Fordítói tevékenysége is figyelemre méltó, hiszen igen korán – Berecz Károllyal párhuzamosan – fordult az orosz irodalom felé, elsőként hasonlítva Petőfit Alekszandr Szergejevics Puskinhoz. Emellett eredeti szépirodalmi kísérletei sem minden érdem nélkül valók. A szakirodalomban visszatérő megállapítás, hogy az orosz és a francia irodalom (illetve Vajda János) hatását mutató költői, prózai szárnypróbálgatásokról – az esetlegességek

¹ ZILAHY Károly *Válogatott művei*, szerk. VARGHA Kálmán, FENYŐ István, Bp., Szépirodalmi, 1961, 113–115. A továbbiakban a nem hivatkozott életrajzi információk e kiadásból származnak.

² *Uo.*, 99–100, 101–102.

³ ZILAHY Károly *Munkái (Költemények. Elbeszélések)*, I, kiad. DALMADY Győző, DÖMÖTÖR János, KOMÓCSY József, SZABADOS János, SZÁSZ Béla, TOLNAI Lajos és az elhunytak több barátja, Pest, Eggenberger Ferdinánd Könyvkereskedése, 1866, I–XXIII, XXII.

ellenére – egy újfajta, szimbolizmushoz közelítő irodalmi ízlésvilág tárul föl.⁴ Útirajzai sem utolsó rangúak: sajátos érzékenységről árulkodnak, és igen gazdagok finom, impresszionisztikus megfigyelésekben.

Széles körű kulturális tevékenysége mellett az 1859–60-as diáktüntetéseknek is szervezője és prominens alakja volt. 1859-ben egy Albrecht főherceg elé álló delegáció küldöttségi tagjaként képviselte a magyar nyelvű tanítás ügyét, majd *Egy szó tájékoztatásul* (1859) című írásában karakteres bírálatát adta az újjászerveződő, a szélesebb művelődési lélettől elszigetelődő Akadémiának, az arra érdemes lapszerkesztők és zszurnaliszták taggá választását javasolva.⁵ (E fölvetés pár évvel később megvalósult.) Később háromnapos börtönfogságra ítélték, amiért nyilvánosan elégette a kormánypárti *Idők Tanúja* című napilap egy példányát egy kávéházi demonstráción. Emiatt később kitiltották a magyar fővárosból és Bécsből, ahová csak az 1860-as császári diploma után térhetett vissza. 1863-ban viszont – talán Kemény Zsigmond hatására – már jóval mérsékeltebb politikai magatartást tanúsított: a közbeszéd hazafiaskodó visszasságait bírálta a *Magyar Sajtó*ban, bátran fogalmazva meg véleményét, miszerint súlyosabbnak tartja a nemzetieskedő szölamokra alapozott közvélemény kulturális nyomását a hivatalosan irányított sajtó- és kultúrpolitikai felügyeletnél.

Hírnevét mégis leginkább színház- és irodalomesztétai működésének köszönhette, hiszen ha nem is ezen a területen készítette legjelentősebb munkáit, a legádázabb harcait itt vívta élete utolsó éveiben. Irodalmi példaképe és szövetségese mindenkéltől Vajda János volt, akiben Petőfi romantikus *Felhők*-ciklusának eredeti és egyedüli folytatóját vélte fölfedezni – és akinek szeszélyes természetét később személyesen is megtapasztalhatta a *Magyar Sajtó* szerkesztőjeként.⁶ Kiállt Vajda mellett, amikor a költőt egy (vidéki színházak ízlését bíráló) kritikája miatt támadták, majd később maga is kritikáját adta a kortárs színjátszás és színibírálat színvonalának. Később komolyabb, rendszerező igényű drámaelméleti munkákkal kísérletezett, behatóan elemezte például Teleki László *Kegyencét* (1841). Madách *Tragédiáját* (1862) azonban meglehetősen elutasítóan fogadta. Kissé megkésve, de figyelemre méltó élességgel kritizálta a korabeli irodalom epigonszerű és dilettáns tendenciáit, amelynek legékeesebb példáját Tóth Kálmán munkásságában vélte fölfedezni. Arany János megbecsüléssel és rokonszenvvel követte a bátor tollú, ifjú tehetség dolgozatait: a legjelentősebb értekezések a *Szépirodalmi Figyelőben* és a későbbi *Koszorúban* – a korszak legszínvonalasabb irodalmi lapjaiban – jelentek meg, amelynek Zilahy az egyik leggyakrabban közölt

⁴ Zilahy szépprózai munkáival foglalkozó, azokat Alekszandr Ivanovics Herzen és Visszarion Grigorjevics Belinszkij munkásságával rokonító tanulmány: D. ZÖLDHELYI Zsuzsa, *Zilahy Károly két elbeszélésének forrásáról*, Irodalomtörténet, 45(1957), 3. sz., 360–364.

⁵ KOVÁCS Kálmán, *A nemzeti-polgárosult irodalom differenciálódásának kezdetei = A magyar irodalom története 4. 1849-től 1905-ig*, szerk. SÖTÉR István, Bp., Akadémiai, 1978, 387–390.

⁶ MIKLÓSSY János, *Vajda János és Zilahy Károly kapcsolatáról*, Magyar Könyvszemle, 92(1976), 3. sz. 272–277. – VAJDA János, *Levelezés (A Függelékben Bartos Róza levelei)*, s. a. r. BOROS Dezső, Bp., Akadémiai, 1982 (Vajda János Összes Művei, 10), passim.

szerzője volt. 1862 tavaszán csatlakozott Riedl Szende frissen induló, *Kritikai Lapok* címet viselő „ellenzéki” folyóiratához: talán ennek (is) eredménye, hogy Szász Károllyal, Arannyal és a leginkább gyűlölt Gyulaival személyeskedésig fajuló összetűzésbe keveredett. Az *ember tragédiájáról* szóló elutasító álláspontját képviselve a művet méltató Szász Károlyt vaksi pöffeszkedéssel és törleszkedéssel vádolta.⁷ A *Magyar Koszorúsok Albuma* (1863) című, rövid íróportrékat tartalmazó, képes antológiában Arany János költészetét – elismerése ellenére – ihlettelennak és ridegnek találta egy Petőfivel való összevetésben: „lankadt phantasiája a meglepő jártassággal kezelt technica porázán kétszeres fáradságot érez.”⁸ Míg *Hívatlan bíró, fogadatlan prókátor* című válaszpamfletjében korábbi pártfogóját, Gyulai Pált cégeeres botorkálónak, szélkakaskodó tudatlan szajkónak, előítéletek zsoldjába szegődött rabszolgának, szellemi tányérnyalónak (az ékes minősítések sora folytatható) nevezte egy Tartuffe-ről szóló vita kapcsán, amely komédiát – mint beismerte – mindössze egy német színház számára készült, jelentősen átdolgozott szöveggönyvből ismert.⁹ „[Gyulai] kinosan bemagolt és kinyekegett leckéjét azon botor dühvel akarja ránk tolni, mely az ő, egy idő óta szemmeláthatólag jelentkező agyvelő-fogyatkozásával arányosan növekedő tehetetlenségét jellemzi.”¹⁰

A kortársak nemzedékük legjobbját búcsúztatták a tragikusan elhunyt tehetség halálakor. Tolnai Lajos memoárszerű regényében (finom öniróniával) azt írta, „az új magyar irodalomnak ő volt Bajza Józsefje”.¹¹ Emlékére Dalmady Győző írt költeményt: „Nem könnyü kell, mely el fog mulni, / Hanem fejére koszoru.”¹² Összegyűjtött munkáinak szerkesztői előszavában az angol romantika nagy filozófához, Thomas Babington Macaulayhoz hasonlították, amely gyűjtemény megjelentetéséhez, mint Gyulai Pál gúnyosan megjegyezte, „több író egyesült, épen mint a Kisfaludy Károlyéira”.¹³

A tragikus sorsú irodalmár szépirodalmi és értekező életművét egybefoglaló könyvről az egykori ellenfél, Gyulai közölt könyörtelen kritikát a *Budapesti Szemle* hasábjain 1866-ban. Érdeemes hosszabban idézni a kritikus magához képest is kíméletlen (és talán nem teljesen igazságtalan) értékelését:

[Zilahynak – O. O.] legjelesb dolgozata is csak tehetségét tanúsítja, egy fejlődésben levő tehetség küzdelmét, mely még nem találta meg útját. [...] [E]szmeköre sokkal

⁷ Zilahy *Tragédia*-olvasatáról bővebben: BALOGH Csaba, „Eszmék közt az úr...”: Az ember tragédiája és a korabeli kritika antinómiái, ELTE, doktori disszertáció, 2009, 79–115.

⁸ ZILAHY Károly, Arany János = Uő, *Magyar koszorúsok albuma: írói élet- és jellemrajzok*, Pest, Heckenast, 1863, 110.

⁹ ZILAHY Károly *Munkái*, II, Pest, Emich Gusztáv, 1866, 249–275.

¹⁰ *Uo.*, 250.

¹¹ TOLNAI Lajos, *A sötét világ = Régi magyar regények II.*: ASBÓTH János, *Álmok álmodója*; REVICZKY Gyula, *Apai örökség*; TOLNAI Lajos, *A sötét világ*, kiad. SZILÁGYI Márton, Bp., Unikornis, 1994 (A magyar próza klasszikusai, 20), 201–369. A szöveghely: 257–259.

¹² DALMADY Győző, *Zilahy Károly emlékezete*, Koszorú, 2(1864), 2. félév, 24. sz. (dec. 11.), 559.

¹³ GYULAI Pál, *Zilahy Károly összegyűjtött munkái: Petőfi Sándor életrajza: Írta Zilahy Károly*, Budapesti Szemle 5(1866), 481, 465.

szűkebb, mint a magyar esztétikai irodalomé, még ebben sem tudja magát biztosan tájékozni, nem hogy szélesbitené. [...] [V]annak eredeti gondolatjai, de ezek vagy abszurdumok, vagy zavaros fogalmairól tesznek tanúságot. [...] Fejtegetése és stylusa nagyon egyenetlen; a helyes megjegyzéseket helytelenek követik, a világos és szabatos mondatokat homályosak, majdnem érthetlenné váltják föl. Fölvet egy-egy fontos kérdést, de megfejtetlen hagyja, néha megrója mi nem hiba s dicséri a hibát. Soha nem bocsátkozik valamely író vagy mű derekabb bonczolatába, megelégszik egy pár általános vonással, vagy egy-egy feltűnőbb részlettel s a fődolgot ritkán találja el. Keresi a polémiát, néha csak a polemia kedvéért s küzdő bajnok helyett csak fecsegő Thersites. Hajlamból vagy szükségből kedveli az ügyvédi fogásokat; erőlteti a legélesebb gúnyt egész az ízléstelenségig, de rosszul esik neki, ha őt is gúnyolni merik. Büszke reá, hogy nem ismer el tekintélyt s mégis panaszkodik, hogy Arany tekintélyével nem lépett föl védeni őt valamelyik polemiájában. Szeretne egy irodalmi új párt vezére lenni, de csak egy kis türelmetlen cotteria élén találja magát, mely doronggal akarná bevenni Helicont; szeretné az új költőkkel megverni az idősbeket, az új nemzedékkel a régit, de nem találván nagy tehetségeket, a kicsinyeket nagyítja; szeretne mint valami új irány képviselője nagy változást hajtani végre a magyar irodalomban, de nincsenek új eszméi s maga sem tudja mily irányt követ.¹⁴

A lesújtó bírálatot követően el is felejtődött a lobbanékony természetű ifjú. Egykori bajtársai sem ápolták emlékezetét, sőt Tolnai Lajos néhány évtized távlatából – ahogy Balogh Csaba fogalmaz – „rókalelkű barátoknak” bizonyult.¹⁵ Kissé kegyeletsértő módon, Gyulaira rálicítálva, az önirónia keserű és maliciózus hangján, különös indulatokról árulkodó vitriollal írt egykori harcostársáról (és ezzel együtt talán saját ifjúságáról is):

nyugtalan vérmérséklet, melyet éktelen nagyravágyás és jobb sorsra méltó öntudat izgatott, ha kellett, ha nem kellett; egy csomó innen-onnan hirtelen szerzett esztétikai – rendezetlen ösmeret; reformátori törekvés és meglehetősen jó magyar irány, mint éles bicsak, mely az idegen dőfésre állandóan kész: ez volt Zilahy Kiss Károly. [...] Zilahy Károly után az esztétikában egy eszme nem maradt fenn, egy egészséges nézet, melyre az utána jövők építhettek volna. Apró csatározás – ennyi az egész.¹⁶

A szerzőt a lokális emlékezet, a zilahi gimnázium egy oktatója, Kovács Ferenc emelte ki a teljes elfeledettség állapotából 1901-ben kiadott életrajzában.¹⁷ Életművének rehabilitációjára azonban ekkor még nem került sor: ez Németh László 1932-es *Nyugat elődei* című tanulmányáig váratott magára. A beszédes című esszé Vajda János és Tolnai Lajos mellé helyezte (vissza?) a forrongó örök antagonistát, valóságos „ellen-Gyulaiként”, az irodalmi modernség korai előfutáraként határozva meg az 1860-as évek irodalmi konfliktusaiban betöltött szerepét. Németh László hipotézisét irodalomtörténeti

¹⁴ Uo., 486–487.

¹⁵ BALOGH, *i. m.*, 80.

¹⁶ TOLNAI, *i. m.*, 257–260.

¹⁷ KOVÁCS Ferenc, *Zilahy Károly pályája*, Zilahi Evangélikus és Református Collégium Értesítője, 1900–1901.

dolgozatok argumentálták részletesebben: Soós Margit és Előd Géza *Arany János irodalmi ellenzéke* (1933) és *Zilahy Károly, a hatvanas évek irodalmi ellenzékének vezére* (1935) című disszertációi, valamint Bikácsi László 1935-ös korszakmonográfiájának *A kettészakadó magyar irodalom* című fejezete, illetve Kozocsa Sándor *Zilahy Károly esztétikája* (1936) című értekezése mind egyfajta vezető szerepet vindikáltak a sokoldalú szerzőnek. Noha valamennyien megállapították, hogy a két tábor között nem húzódott markáns esztétikai és teoretikus törésvonal, ebben az új portréban Bajzát és Vörösmartyt tekintették Zilahy elődjének, utódjának pedig – értelemszerűen – a *Nyugat* nemzedékét. Dolgozatait Gyulai, Arany és Péterfy bírálatai mellett, azok ellenpólusaként emlegették.¹⁸

Komlós Aladár Előd Géza disszertációjához írt elismerő bírálatában és későbbi, 1956-ban megjelent könyvében cáfolatát adta a Zilahy ellenzéki vezérszerepéről szóló teóriáknak, kizárólag lelkes irodalomtörténészek fejében élő, az 1930-as évek viszonyait visszavetítő, anakronisztikus kitalációnak minősítve azokat.¹⁹ Sötér István *Madách és a koreszmék* (1965) című tanulmányában egyenesen „túlértékeltnek” nevezte Zilahyt, míg Rónay György az alapvetően elismerő portréjában szövegszerű cáfolatokat fogalmazott meg a szerző Vajda-olvasata és *Tragédia*-bírálatára.²⁰

Az életmű válogatását sajtó alá rendező Vargha Kálmán inkább a Gyulai és „ellenzéke” közötti hasonlóságokra és közeledésekre figyelmeztetett, megállapítva például, hogy a legtöbbet éppen Zilahy publikált Arany lapjaiban. Úgy látta, nem annyira elkülönülő esztétikai fölfogások, inkább két nemzedék, két személyiség életszemlélete, ízlésvilága és kritikai módszere ütközött egymással. (Talán épp ezzel magyarázható a polémiák intellektuális hozadéka és érzelmi fölfokozottsága közötti szakadék.) Árnyalt megfogalmazását adta a sokat vitatott „ellenzéki szerepkör” jelentőségének: szerinte Zilahy elsősorban Vajda János *szövetségese* volt, és ha irodalmi ellenzéki mozgalomnak vagy generációjának nem is volt vezére, saját írói köreinek azért középponti alakja volt, vagyis „némi tábora mégiscsak lehetett”.²¹ Ugyanakkor sokatmondó, hogy Szajbély Mihály korszakmonográfiájában már célszerűbbnek tartotta végre nem Zilahyval a középpontban vizsgálni a hatvanas évek irodalmi polémiáit, és e célból inkább a sajátosan konzervatív Riedl Szende és lapja hegelianus szemléletét elemezte.²²

Kritikai és esztétikai munkásságával legutóbb Balogh Csaba foglalkozott figyelemre méltó alaposítással *Az ember tragédiája* fogadtatástörténete kapcsán: ő is inkább lemondással összegezte Zilahy Károly munkásságát, meggyőzően mutatva be a fiatal irodalmár önellenmondásait: „műbírálati munkássága nem mérhető jeles

¹⁸ BALOGH, *i. m.*, 81–82.

¹⁹ KOMLÓS Aladár, *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében*, Bp., Akadémiai, 1956, 35–37.

²⁰ RÓNAY György, *Zilahy Károly = Uő, Kutatás közben*, Bp., Magvető, 1974, 135–148.

²¹ VARGHA Kálmán, *Zilahy Károly (1838–1864) = ZILAHY, Válogatott művei...*, *i. m.*, 94–95.

²² SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Bp., Universitas, 2005, 327.

kortársainak kritikátörténeti hagyatékához. Hiszen az is kérdéses, esztétikai elveinek volt-e önálló arca.”²³

Fölmerül a kérdés, hogy vajon mit tudhatunk meg e sokféleképpen megítélt szerzőről a legjelentősebb (irodalomtörténeti) vállalkozásából, vagyis a *Petőfi Sándor életrajza* című könyvből, amely a szabadságharcban eltűnt költő első teljességre törekvő életrajza volt, és amelyet Zilahy és a kortársak is a csonka életmű *magnum opus*ának tekintettek. S talán még tanulságosabb lehet fordítani a perspektíván, úgy téve föl a kérdést, hogy a sikeréhes ifjú ambiciózus életrajza miként illeszkedett az egyre differenciálódó Petőfi-diskurzusba. Miként volt képes (képes volt-e) megfelelni a kollektív emlékezet és a tudományosság kettős elvárásrendszerének? Ennek a megválaszolásához először érdemes megvizsgálni, hogy egyáltalán mit jelentett életrajzot írni a 19. század derekán, hogy mely sajátosságok jellemezték a korabeli biográfiákat, és milyen olvasói vagy kritikai elvárások, esetleg látens igények fogalmazódtak meg azok kapcsán.

2. Zseni vagy nyárspolgár? (Életrajzi irodalom, irodalmi életrajz)

Jelen rész címe Babits Mihály híres mondataira utal: „Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában.”²⁴ A továbbiakban megpróbálom továbbgondolni Babits éles szembeállítását. Abból a hipotézisből indulok ki, hogy az egyre nagyobb teret hódító modern irodalom többek között éppen azon demokratizáló vonásának köszönhető a 18–19. században látványosan fölívelő népszerűségét, hogy az ünnepektől lángelméket hétköznapi környezetben is láttatni tudta az életrajzokon keresztül. A biográfiákban bemutatott otthoni („kispolgári”) viszonyok tették a korábban elérhetetlen és éteri romantikus szerző („zseni”) figuráját emberközelivé, érzelmi azonosulásra alkalmas szereplővé, megnyitva az irodalmat a szélesebb olvasórétegeknek, az irodalomtörténetet pedig a kollektív emlékezet számára.

a) Versengő egymásrautaltság (Életrajz és magánélet)

A lángészt köznapi, családias és érzékeny attribútumokkal átlényegítő életrajzok elterjedése és az ezzel járó „életrajzi fordulat” Angliából eredeztethető, noha később az egyetemes irodalmi kultúrát meghatározó (művészet)értelmezési paradigmává vált. Célszerű tehát kissé távolabbról, a 18–19. századi szigetországból indítani, és egy brit irodalomtörténész, Julian North *The Domestication of Genius* (2009) című monográfiája nyomán elkezdni a vizsgálódást. North azt a folyamatot mutatta be könyvében, amely során a zsenik életrajza egyre nagyobb teret nyert az irodalmi piacon. Az 1820-as évektől kezdve az életrajzi műfajok (memoár, gyászjelentés, jellemrajz, anekdota stb.) széles spektruma hatotta át a folyóiratokat és kisebb mértékben a szerzői életműveket egybegyűjtő köteteket. S mivel az olvasói kíváncsiság egyre nőtt az írók és költők magánélete és személyisége iránt, e szövegek idővel versenyre keltek az egyéb irodalmi

²³ BALOGH, *i. m.*, 114.

²⁴ BABITS Mihály, *Petőfi és Arany: I.*, Nyugat, 3(1910), 1586.

formákkal is. A sajtó (és a könyvkiadás) egyre több olvasót ért el, így a tiszteletteljes, óvatosan kritikus vagy detronizáló életrajzi szövegek képesek voltak meghatározni az (élő vagy elhunyt) szerzők életművének értelmezési kereteit és kanonikus pozícióját is. Ennek következtében *szerező és életrajza* szorosán összekapcsolódott a lapszerkesztési és könyvkiadási gyakorlatban. (Hasonlóképp a korábbi biográfiai megalapozottságú szövegértelmező eljárásokhoz, például az antik eredetű, a humanizmus által újra fölfedezett szövegmagyarázó tradícióhoz, amely az *accessus* műfajában testesült meg.)²⁵ A biografikus előszavak szinte kötelező részei lettek a szépirodalmi („élete és művei” típusú) kiadványoknak. Mindemellett előszeretettel rendezték sajtó alá például a különböző magánleveleket és naplórészleteket, fölismerve az életrajzi narratívákban rejlő kereskedelmi lehetőséget, amely egyben a költők műveinek eladását (és reklámozását) is szolgálta. Ennek nyomán az irodalmi piacot lassan az életrajzi és a szépirodalmi produktumok versengő egymásrataltsága határozta meg.²⁶

E népszerűvé váló „emberközeli” életrajzoknak a teoretikus megalapozója (a Shakespeare újrafelfedezésében szintén jelentős szerepet játszó) Samuel Johnson volt. 1750-ben közölt írásában úgy ítélte meg, hogy a nyilvános megjelenésre fókuszáló életrajzok (például halotti beszédek) gyakran közhelyes retorikai formulákba fulladnak, és igen keveset mutatnak meg a valódi emberből; holott céljuk éppen az volna, hogy a nagy emberek tetteiben és szavaiban az olvasó/hallgató önmagára ismerhessen. Emiatt a történelmi személyiséget a magánélet szférájában vélte megismerhetőnek:

az életrajzíró dolga gyakran az, hogy [...] a gondolatokat a család privát életébe vezesse, és bemutassa a mindennapi élet apró részleteit, ahol a külsőségeket félreterezik [...] De az életrajzírást gyakran olyan írókra bízta, akik [...] [r]itkán nyújtanak más beszámolót, mint amit a közlönyökből össze lehetne szedni, de azt képzelik, hogy életrajzot írnak, amikor cselekedeteik vagy előmenetelük kronologikus sorát mutatják be; és olyan kevéssé foglalkoznak hőseik modorával vagy viselkedésével, hogy egy ember valódi jelleméről több ismeretet lehet szerezni egy rövid beszélgetésből az egyik szolgálójával, mint egy hivatalos és tanulmányozott elbeszélésből, amely a származásával kezdődik és a temetésével végződik...²⁷

North szerint Johnson vélekedésének alapja az a hipotézis volt, hogy az életrajzok befogadásakor a társadalmi hierarchiák átmenetileg (akár a nemek között is)

²⁵ Az *accessus*ok élén általában a szerző életrajza (*poetae vita*) állt, és csak azután következett a mű címe (*titulus operis*), műfaja (*qualitas carminis*), létrejöttének indoka és a költő szándéka (*causa* és *intentio*), a részeinek száma, illetve elrendezése (*numerus librorum, ordo librorum*), majd végül a legnagyobb részt elfoglaló, soronként vagy szavanként haladó magyarázat (*explanatio*). Lásd: JANKOVITS László, *Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Bp., Balassi, 2002 (Humanizmus és reformáció, 27), 15–29. Különösen: 17–18.

²⁶ Julian NORTH, *The Domestication of Genius: Biography and the Romantic Poet*, Oxford, Oxford UP, 2009, 31–50.

²⁷ Samuel JOHNSON, *The Art Of Biography (1750) = The Works of Samuel Johnson*, ed. William PICKERING, Oxford, Talboys and Wheeler, 1825, 287. Eredeti nyelven, másként idézi: NORTH, *i. m.*, 11.

föloldódhatnak, hiszen a hős életéből föltárható egyetemes emberi jegyek összekapcsolják a legmagasabb rangúakat az alacsonyabbakkal. Ezt az életrajzi eszményt Johnson tanítványa, James Boswell folytatta nagy sikerrel, a mesteréről írott, világhírű, 1791-ben megjelent életrajzában, amely szintén előszeretettel adott elő aforizmákat és anekdotákat. Bevezető sorai arról árulkodnak, hogy az életrajzírás fokozatosan függetlenedni kezdett az elhunytnak emléket állító, hagyományos életrajzi műfajoktól és beszédmódoktól, a nekrológoktól és kegyeleti orációktól:

Mert én nem nekrológot írok, ami illendőség szerint csak dicsőítést tartalmazhat, hanem az életét írom le [...] Sokan a kegyelet aktusának tekintik, ha barátaink hibáit vagy gyengeségeit elrejtik, még akkor is, ha ezeknek a tulajdonságoknak feltárása már nem fájhat; ezért láthatunk különböző jellemeket azonos mintára készült dicshimnuszokkal felcícomázva, amelyeket aztán legfeljebb külsőséges és véletlen körülmények folytán tudunk csak egymástól megkülönböztetni.

[M]ivel [az olvasók] oly nagyra értékelik ünnepelt íróink fehérasztal melletti csevegeéseinek morzsáit meg egyéb anekdotáikat, és oly sajnálatosnak tartják, hogy nem maradt fenn belőlük több, bizvást helyesen őriztem meg inkább túl sokat, mint túl keveset²⁸

E Johnson–Boswell-féle, egyre népszerűbbé váló életrajzi modell azonban komoly kihívást jelentett a korai romantikus költők számára. Az angolszász szakirodalom gyakorta értekezik egyfajta „repció szorongásról” [*anxiety of reception*], amelyet a könyvkiadás elterjedése, az irodalmi kultúra demokratizálódása és modern medializációja, a szerzőség és a kritika professzionalizációja, a piac elszemélytelenedése és az olvasóközönség széles körű bővülése mellett éppen az életrajzok elterjedése váltott ki.²⁹ Az életrajzoktól való berzenkedésnek kettős oka lehetett: egyrészt a biográfiákat kereskedelmi versenytársnak, ráadásul alacsony rangú, populáris és nőies formának tekintették, amely által a szerzők veszélyeztetve látták saját érvényesülésüket. Másrészt az életrajzokban a „transzcendens” és „önálló” romantikus szerzői szubjektum testközelivé vált és társadalmi térbe került, mi több egyenesen feminizálódott a privát (hétköznapi, érzelmi, családi, szexuális) élet föltárulása által. Az életrajz egyszerre erősítette és bontotta meg a zseniális-romantikus szubjektum autonómiáját: a magánemberre való összpontosítás megszilárdította a szerző művével való egységét, de egyúttal elveszítette önállóságát (arculatának kontrollálhatóságát), hiszen életének narratíváját immáron egy „külső” személy, azaz nem maga a szerző alakította.

Nem véletlen, hogy William Wordsworth és Samuel Taylor Coleridge kifejezetten elleneztek a „családi élet szentségeit megsértő” népszerű életrajzok térnyerését. Coleridge a magánélet védelmében, kegyeleti szempontokra hivatkozva, igen indulatos

²⁸ James BOSWELL, *Doktor Johnson élete*, ford. KAPOSÍ Tamás, s. a. r. SÜKÖSD Mihály, Bp., Gondolat, 1965, [eredeti megjelenés: 1791], 9–11.

²⁹ Lucy NEWLYN, *Reading, Writing, and Romanticism: The Anxiety of Reception*, Oxford, Oxford University Press, 2000, 3–48.

szavakkal kárhoztatta azokat a „kufárokat”, akik kereskedelmi célból visszaéltek a modern technika vívmányaival: a „nyelvnek s gondolatnak szárnyakat adó, az egyéni elme jelenlétét megsokszorozó eszközökkel”. Sokatmondó, hogy a nagy érdeklődést kielégítő anekdotavadász kiadványok szerzőit (és olvasóit) a szomszédokról pletykáló nőkhöz hasonlította.³⁰

A tiltakozó hangok ellenére az életrajzok előretörését nem lehetett megállítani. North arra hívja föl a figyelmet, hogy Macaulay és Thomas Carlyle például bizonyos esetekben már az életrajznak tulajdonítottak elsődleges fontosságot az életművel szemben. Macaulay Samuel Johnsonnal, Carlyle Burnsszel kapcsolatban fogalmazta meg azt a később nagy sikerű gondolati formulát, amely egy-egy életművet a szerzője életrajzában vélt kiteljesedni. Carlyle annak adott hangot a biográfia elsődlegessége mellett érvelve, hogy tulajdonképpen az életrajzíró preformálja az önmagában kontextus nélküli és „hozzáférhetetlen” művek interpretációs kereteit, életet és irodalmat egymás összefüggésében értelmezve. Emellett fölfigyelt a szélesebb társadalom irodalomértését meghatározó rituális gyakorlatok (azaz az irodalmi emlékezet) életrajz-központúságára is, amelynek jelentőségét abban látta, hogy az átlagon fölüli kiválóságnak járó hódolat mellett a hétköznapiság tapasztalatát, az „egy közülünk” érzetét is föl tudja kelteni. Azt a benyomást, hogy a zsenik egyszerre átlag feletti nagyságok és mindennapi közemberek.³¹

A modern hírességkultusz egyik előfutára, Lord George Byron költői működése fordulópontot jelentett irodalom és életrajz rivalizáló összefonódásában. Byron már kevésbé ódzkodott a magánügyei bemutatásától, sőt kifejezetten tudatosan élt a lehetőséggel. Aktív szerepet vállalva önmaga vitte a nyilvánosság elé a privát élete eseményeit, mintegy megelőzve a későbbi életrajzírókat. A szakirodalom elterjedt vélekedése szerint a költő éppen versei autobiografikus kódoltságának és magánélete medializációjának köszönhette népszerűségét, és hogy a művekkel összefüggésben rendkívül átgondoltan szervezte nyilvános arculatát. Elég csak a saját portréjával illusztrált, a legszemélyesebb családi titkait, azaz a feleségétől való válásának intim részleteit hírül adó *Poems on His Own Domestic Circumstance* (1816) kötetre vagy a magyar nyelven ismertebb (műfajteremtő) autofikciós verses regényeire gondolni. Később azonban mintha kicsúszott volna a kontroll az életébe betekintést engedő arisztokrata kezéből. Azáltal, hogy fölforgatta a magánélet és közélet közötti határokat, nemcsak az életrajziség intimebb (és piacképesebb) szférájába vezette olvasóit, de utat nyitott a magánélethez való nyilvános hozzáférés egy agresszívabb kultúrájának is. Egyszerűbben szólva: a korabeli bulvárnak. Kritikai kommentárok, rokonok és egyéb hozzátartozók megszólalásainak sokasága, sőt parodisztikus alkotások variációi társultak Byron közönség elé tárt (magán)életéhez, ezen megnyilatkozások féken

³⁰ Samuel Taylor COLERIDGE, *For a second Landing-Place: Essay II. = The Friend: A Series of Essays*, ed. Barbara E ROOKE, London, Bell and Daldy, 1866, 238. Eredeti nyelven, más részleteit idézi: NORTH, *i. m.*, 34.

³¹ NORTH, *i. m.*, 54–57.

tartása jócskán meghaladta a szerző hatáskörét. Olyannyira, hogy a lakhelyét, Angliát is elhagyni kényszerült a fölháborodott közvélemény nyomása miatt. Majd a róla szóló elbeszéléshalmaznak valóságos ipara alakult ki a költő halála után: emlékiratok, aforizmák, anekdoták, fikciós ábrázolások, a költői életmű és az ahhoz tartozó értelmezői és kritikai apparátus, valamint a szerző alakjáról készült portrék, a hozzá kötődő tárgyi emlékek és a byronizmus további produktumai mind-mind arról a különös és újszerű – számos etikai, jogi, esztétikai kérdést fölvető – kulturális fejleményről tanúskodtak, hogy a költő élete és emlékezete áruként forgalmazható (köz)tulajdonná vált.³²

b) Az otthon titkos kamrája (Magánélet és anekdotizmus)

A 18–19. század imént bemutatott, magánéleti fókuszú ábrázolásmódja mindenekelőtt az antik, a középkori, valamint a kora újkori biográfia- és memoárirodalom anekdotikus hagyományán alapult.³³ Az anekdota, az anekdotizmus és a magánéletiség térnyerése evidens módon, egymást erősítve kapcsolódtak össze az irodalmi nagyságok „társadalmiasítása” során.³⁴ Ahogy Darab Ágnes fogalmaz Plinius *Természetrájzával* foglalkozó könyvének *Az anekdota mint ars memorandi* című fejeztében: „A kultúraelmélet kontextusában vizsgálva tehát az anekdoták olyan narratív alakzatok, amelyekben [...] testet ölt a mindenkori kollektív emlékezet.”³⁵

Az anekdota kifejezés a 7. századi bizánci írótól, Prokópiosztól eredeztethető, ám csak a 17. században terjedt el műfajjelölő terminusként. A kissé megragadhatatlan és igen nehezen definiálható fogalom már jelentésében is (‘kiadatlan írás’) a nyilvánosság előtti ismeretlenségre, a hivatalos történetíráson való kívülállásra utal, arra, hogy megjegyzésre vagy megörökítésre nem méltó eseményt beszél el.³⁶ Általános jellemzőként irányadóként fogadhatjuk el a néprajzi lexikon megközelítését, miszerint az anekdota „kiemelkedő (történeti) személyiség hétköznapjait, gáláns kalandjait, emberi gyengéit

³² North sokat idézett munkája mellett lásd még: David HIGGINS, *Romantic Genius and the Literary Magazine Biography, celebrity, politics*, Abingdon, Routledge, 2005. – Tom MOLE, *Byron's Romantic Celebrity: Industrial Culture and the Hermeneutic of Intimacy*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007.

³³ A magyar irodalom anekdotikus örökségéről: GYENIS Vilmos, *Emlékirat és anekdota*, ItK, 74(1970), 3. sz., 305–321. – BALÁZS Mihály, *Jókai Mór, Kónyi János, Szirmay Antal: Javaslat az anekdotizmus kora újkori előtörténetének kutatására*, ItK, 128(2024), 1. sz., 3–58. – Az antik életrajzokról és azok anekdotikus hagyományáról: ADAMIK Tamás, *Római irodalom: A kezdetektől a nyugatrómai birodalom bukásáig*, Pozsony, Kalligram, 2009, 268–269. – DARAB Ágnes, *A természet történetei: Plinius Természetrájzának anekdotikus elbeszélismódja*, Bp., Gondolat, 2020, 248–270. – A humanista művészanekdotákról: Uo., 193.

³⁴ Az angol nyelvű életrajzi anekdotizmusra példa lehet néhány Byron-életrajz (pontos bibliográfiai adatok nélkül), amelyek már a címükben is nyilvánvalóvá teszik anekdotikus jellegüket: Alexander Kilgour: *Anecdotes of Lord Byron from Authentic Sources* (1825); John Watkins: *Memoirs of the Life and Writings of the Right Honourable Lord Byron with Anecdotes of some of his Contemporaries* (1822); John Mitford, *The Private Life of Lord Byron, Various Singular Anecdotes of Persons and Families of the highest Circles of Haut Ton...* (1836?).

³⁵ DARAB, i. m., 257.

³⁶ Marcel HÉNAFF, *The Anecdotal: Truth in Detail*, SubStance 38(2009), 1. sz., 97–111. A konkrét szöveg hely: 97.

vagy szellemes mondásait” mutatja be.³⁷ Ami e jól ismert, rövid, csattanós történetek történelemszemléleti sajátosságait illeti, Tarjányi Eszter újhistorista tanulmánya egyfajta ellentörténelemként értelmezi a műfajt, amely a múlthoz való közvetlen hozzáférés illúzióját nyújtja: „az anekdota teoretikusan egymásnak ellentétes elemeket képes összeilleszteni, megengedve a »valóság« iránti vágy megnyilvánulását és egyben azt is, hogy a hivatalos történetírással szembeni alternatív történet elképzelhetővé váljon, »úgy mintha valóban megtörtént volna.«³⁸ Az anekdota szerkezeti-narrációs ismérvei kapcsán Hász-Fehér Katalin – Alexa Károly, Dobos István és Hajdu Péter alapvető jelentőségű tanulmányai nyomán – az anekdota belső logikájában rejlő rekurzivitást, újrahasznosítható „ready-made”-jellegét hangsúlyozza.³⁹ Úgy véli, ez az ismétlődéses sematikusság az anekdota műfajiségének egyik legfontosabb hordozója.

Az anekdota értelmezhető tehát tartalomtól független sablonként, „dallamként”, melybe történetek illeszkednek bele, vagy fordítva, melyet egy-egy furcsa, szokatlan, komikus [...] eseményben az anekdotikus látásmód mintegy megtalálni látszik. Az esemény értelmezésének logikája és a szerkezeti mátrix az anekdota esetében tökéletesen fedi egymást [...]. Az anekdota szerzőjeként, *életrehívójaként* e tekintetben magát a szerkezeti és értelmezési sablont kell tartanunk, még akkor is, ha irodalmi műként keletkezik, és szerzői név szerepel a szöveg felett.⁴⁰

Gintli Tibor anekdotadefiníciója e ponton azért lényeges, mert egyrészt rávilágít a zseni életrajzi familiarizációja és az anekdotikus elbeszélői hagyomány összefüggéseire. Azt hangsúlyozza, hogy az anekdota mentális tartalmak hordozója, többek között épp a familiaritásé. Másrészt fontos, hogy megkülönbözteti az anekdota (mint rövid prózai elbeszélés) műfaját a vele kapcsolatba hozható elbeszélésmódtól (az anekdotizmustól), ugyanakkor láthatóvá teszi a kettő közötti genetikusan, szerkezeti és narrációs összetartozást is. Magyarán szólva Gintli szerint az anekdotizmus mindenekelőtt *elbeszélésmódként* értendő, amellyel nemcsak a rövid történetek, hanem a nagyobb epikai formák is jellemezhetők, a rövid, csattanóval záródó *műfaj* az anekdotikus elbeszélésmódnak azonban igen fontos eleme lehet, nem véletlen, hogy az anekdotikus elbeszélésekben igen gyakoriak az anekdoták. Az anekdotikus elbeszélésmód kifejezés éppen az anekdota műfajának narratív, szerkezeti, történelemszemléleti sajátosságainak érvényesülésére utal. (Ugyanakkor nem minden elbeszélés anekdotikus, amelyben szerepelnek

³⁷ *Magyar Néprajzi Lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula, I, Bp., Akadémiai, 1977, 101–102.

³⁸ TARJÁNYI Eszter, *Az egyszerű forma bonyolultsága: Az anekdota mint ellentörténelem és Tóth Béla Anekdotakincse*, *Literatura*, 36(2010), 1. sz. 15–38. Az idézet: 28–32.

³⁹ ALEXA Károly, *Anekdota, magyar anekdota = Tanulmányok a XIX. század második feléről*, szerk. MEZEI József, Bp., ELTE BTK, XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1983, 5–86. – DOBOS István, *Alaktan és értelmezéstörténet*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1995 (Csokonai Könyvtár, 4), 41–68. – HAJDU Péter, *Az anekdota fogalmáról = Romantika: világkép, művészet, irodalom*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, HAJDU Péter, Bp., Osiris, 2001, 66–81.

⁴⁰ HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Az anekdota anekdotikus működése Mikszáth prózájában*, *Híd* 69(2005), 1. sz. 67–80. Az idézet: 68.

anekdoták, hiszen a narráció egésze reflexíven és távolságtartóan is viszonyulhat egy-egy szövegbe épített anekdotához.)⁴¹ A továbbiakban azt kívánom áttekinteni, hogy az anekdotákon (mint műfaj) és az anekdotizmuson (mint narrációs mód) keresztül miként nyert egyre nagyobb teret a magánéletiség a halotti beszédektől és nekrológoktól egyre távolodó hazai életrajzokban.

Kezdeként említendő az első magyar nyelvű életrajzi gyűjtemény, a Bod Péter-féle, 1776/77-ben megjelent, mintegy 528 szerző életét és munkásságát ismertető *Magyar Athenas*, amelyet Szerb Antal a benne olvasható, ízes anekdoták miatt kedvelt igazán.⁴² Az anekdotákkal szembeni korai ellenérzéseket tükrözi Révai Miklós Faludi Ferencről írott bevezető jellemrajza (1786), amely igyekezett távol tartani magát a szonettköltő emlékét sértő történetektől, és mindenekelőtt ünnepélyes komolyságát, erkölcsi feddhetetlenségét, hazafias elkötelezettségét hangsúlyozta.⁴³ Ennek ellenére maga sem került el teljesen az anekdotikus perspektívát, hiszen érintőlegesen megemlítette, hogy a papköltő is „el szokott vólt a' köz nép, és tseléd közé járogatni” a magyar nyelv mélyebb megismerése céljából, és említést tett bizonyos „illendőséget értő ártatlan mulatságokról” is. A különböző, gyakran világtörténelmi személyiségekről szóló „elmés és mulatságos” anekdoták – amelyek még nem különültek el az elvont karaktertípusokat megjelenítő adomáktól – Hermányi Dienes József, Kónyi János és András Sámuel tevékenysége nyomán gyűjteményes formában jelentek meg a különböző, szórakoztató igényű kiadványokban.⁴⁴

Talán az anekdoták alacsony presztízsű ponyvairodalmi terjedésével magyarázható Kazinczy Ferenc kifejezetten nyitott, mégis igen óvatos viszonyulása a biográfiák magánéleti érdeklődéséhez. Korábban Szilágyi Márton hívta föl a figyelmet az anekdoták és az anekdotizmus jelentőségére Kazinczy önéletrajzi írásaiban,⁴⁵ amelyek, úgy tűnik, az életrajzaiban is igen meghatározó szerepet játszottak jellemábrázoló és „gyönyörködtető” (szórakoztató) hatásuk miatt. (Kazinczy maga is följegyzett „anekdotonokat” a 18. század utolsó éveiben.⁴⁶) Ahogy egy Aranka Györgyről szóló anekdota kapcsán megjegyezte az 1816-ban készült *Erdélyi leveleiben*: „Az illy apróságok gyakorta inkább festik az embert mint a' miket a' Biographusok feljegyezni méltatlannak nem

⁴¹ Gintli Tibor könyve egyúttal a magyar (és részben nemzetközi) anekdotakutatás eredményeiről is kurrens áttekintést nyújt. Vö. GINTLI Tibor, *Perújrafelvétel: Anekdotikus elbeszélés mód és modernség a 20. század első felének magyar prózájában*, Bp., Kalligram, 2021, 9–26.

⁴² KOVÁCS Sándor Iván, „A régi humanisták áhítatos pletykálkodásukkal...”: Bod Péter esszéi és Szerb Antal irodalomtörténete, *Irodalomismeret* 12(2002), 1–2. sz., 26–30.

⁴³ RÉVAI Miklós, *Faludi Ferentz' Élete 's Munkái* = FALUDI Ferenc *Költeményes Maradványai, Első kötet*, Győr, Strajbig József, 1786, 7–18. A konkrét szöveghely: 12–14.

⁴⁴ Az anekdoták története magyar és világirodalmi kontextusban az ókortól a 19. századig: GYÖRGY Lajos, *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*, Bp., Studium, 1934, 7–77.

⁴⁵ SZILÁGYI Márton, *Forrásérték és poétika: Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója*, Bp., Reciti, 2017 (Irodalomtörténeti füzetek, 177), 60–63.

⁴⁶ KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei), 36–41.

tartanak.⁴⁷ Ugyanitt viszont e privát történetekkel való üzérkedés morális hátulütőjére is fölhevítve a figyelmet: „Igen is, az Anekdotenkrämerey [anekdotaszatócskodás] nevetéséges pulyalelkűség, ’s ézenünk kell, hogy tudatni másokkal, a’ mit ez vagy az nekünk bizodalommal mondott, nagy hálatalanság, ’s elárulása a’ barátságna.”⁴⁸

Kazinczy 1813-as Dayka Gábor-életrajzának szerkezete is leképezi a nyilvános és privát perspektíva, a kanonikus közösségi hang és az anekdoták személyes és magánéleti beszédmódja közötti törésvonalakat. Az életrajz Dayka életének kronológiája után ugyanis perspektívát vált, hogy személyes emlékeit ossza meg az olvasóval, egy átvezetőben reflektálva szokatlan eljárására: „olgy tartózkodás nélkül fogok szóllani, mintha nem egy egész Publicum előtt, hanem csak barátimnak, kik a’ Megholtat közelebről ismerni kívánják, kiseded körében szóllanék.”⁴⁹ Ebben a kontextusban (is) érthetők Kazinczy tizenhét évvel későbbi, Ráday Gedeon biográfiájában megfogalmazott gondolatai a magánéleti-anekdotikus életrajziság kapcsán. Sokatmondó a Rádayt ábrázoló rézmetszet fölemlítése, amelyet 1790-ben Kazinczy maga sokszorosított és közölt az *Orpheus*-ban. A Quirinus Mark által készített grafika az idős bárót otthonias viseletben, például hálósipkában ábrázolta, így annak – engedély nélküli – közlése miatt kifejezetten neheztelt Ráday, aki meglehetősen ügyelt nyilvános megjelenésére, valahányszor költőként a nagyközönség elé lépett.⁵⁰

Az Anekdotenkluberey [anekdota-szededegetés – O. O.] útálatos dolog, a’ nagy emberek sajtáságaiknak felkapdosása ’s felfedezése pedig büntetést érdemel. De lehet az olgyat szép részről is tekinteni. Az illy apróságok mélyebben bé hagynak látni az előttünk már nem lévők’ karaktereikbe mint a’ fontos dolgok’ előbeszélései, ’s reménylem hogy azt a’ mit itt elmondok, a’ jobb maradék tőlem köszönettel fogadja. Nem veszt ez által annak a’ szent tiszteletet érdemlő Öregnek fénye semmit, épen úgy nem, mint képe által nem vesztett, melly a’ Quirinus Mark’ rezén mutatja ugyan fogatlanságát is, de mosolygó szemeiben magát eláruló gyermeki naivetéjét is.⁵¹

Igen jellegzetes Domby Márton Csokonai-életrajza (1817), amely szintén a Kazinczy-féle úton haladt, és szívesen élt az anekdotikus jellemzés eszközével,⁵² bemutatván

⁴⁷ KAZINCZY Ferenc, *Erdélyi levelek*, s. a. r. SZABÓ Ágnes, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2013 (Kazinczy Ferenc Művei), 96.

⁴⁸ *Uo.*

⁴⁹ *Uo.*, 141

⁵⁰ ORBÁN László, *Kazinczy Ráday-portréja (kapcsolattörténeti kérdések) = A Ráday-család a magyar kultúrában – 300 éve született Ráday Gedeon*, szerk. BEREZC Ágnes, Bp., Ráday Gyűjtemény, 2013, 58–69.

⁵¹ KAZINCZY, *Pályám emlékezete...*, i. m., 30.

⁵² Az anekdotikus jellemzésről: DOBOS, i. m., 47–48. – Szilágyi Márton az életrajz „kultikus” mozzanatait hangsúlyozza a könyv kapcsán: SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014 (Ligatura), 45–46. – Lakner Lajos Domby Csokonai-biográfiáját Kölcsey ekkor megjelenő életrajza tükrében olvassa, a következő – Szilágyi Mártonéhoz hasonló – megállapításokra jutva: „Kölcsey arra törekedett, hogy a népszerűség és a rajongó befogadói magatartást bírálva Csokonait és olvasóközönségét az irodalmon kívülre utasítsa,

a zseni különös és bizarr szokásait is: „éjtszaka a maga különös szobáskájában gondolkodván, a képzelődés által maga elébe állított dolgoktól, mint jelenlévőktől megijedt, és azért mintegy rettegve szaladt a Kollegyiumi strásákhöz”.⁵³ Fontos azonban – mint már Nabrádi Mihály megállapította –, hogy Dobby nem a hóbortos költőt kívánta bemutatni, ellenkezőleg, éppen arra hívta föl a figyelmet, hogy a maga korában nem ismerték a nagy költő „originális Lelkét”, pusztán „a minden-zsenik különösnek tetsző úton járását” látták benne.⁵⁴

A korábbiakhoz képest valamelyest más érveléssel, de az anekdoták mellett foglalt állást Döbrentei Gábor az *Észre-vételek az életírás teoriájáról* (1815) című írásában. Döbrentei a történelmi objektivitás jegyében érezte fontosnak bemutatni a szerzők magánéletét.⁵⁵ Egyetértett Kazinczyval abban, hogy az életrajzírás el kell különíteni a kegyeleti szempontok alapján megírt halotti prédikációktól és orációktól:⁵⁶ a tacitusi objektivitáseszmény (*sine ira et studio*) és az életrajzírótól elvárt „mélyen beható” pszichológiai perspektíva igényének jegyében fejtette ki az anekdotákról vallott nézeteit Barcsay Ábrahámról írott életrajzában. „Az ilyen kicsinységeknek látszó vonásokat is, úgy véljük, nem kell kihagyni az életírásból.”⁵⁷ Jean-Jacques Rousseau *Emilje* és Plutarkhosz munkái alapján kifejezetten helyeselte, ha az életrajzíró „az otthon titkos kamrájába” vezeti az olvasót, ahol hőse „be nem fedett természetében” mutatkozik meg:

Mert más valakit akkor látni közönséges helyen, midőn ő azt tudta, hogy ott megjelenik s arra elkészült, más, várakozásán kívül ajtóján kopogtatnunk s meglepnünk. Az *Életíró* [...] nem Halotti-Orátor, kinek, gyengeségünk s némiképpen az illendőség miatt kötelességé vált, hogy tárgyaról csak észre-vehetőbbeket mondjon, s egyéb ollyast, a mit a hátra-maradottak kedvtelenséggel hallanának, elhagyjon [...]. Néki fel kell fedezni a Rosszat is a mit mi, tisztelet hamvainak! nem említhetünk, mert senkitől azt felőle nem hallottunk.⁵⁸

Az anekdoták az 1820–30-as évtizedekben töretlen népszerűségnek örvendtek, és a folyóiratokban egyre nagyobb mennyiségben jelentek meg (például éppen Boswellről

---

s megkérdőjelezhetlenné tegye a racionális gondolati műveletekkel fölépített kritika irodalomtisztító szerepét és a kritikus kizárólagos jogát a művek és az alkotók feletti ítéletre. Dobby Márton viszont épp a rajongást igyekezett a jogaiba beemelni, életrajzában ugyanis az olvasó tetszését tette meg az irodalmi művek és alkotók legfontosabb értékjelzőjévé” (LAKNER Lajos, *Az Árkádia-pör fogságában: A debreceni Csokonai-kultusz*, [Debrecen], Déri Múzeum, 2014, 121).

⁵³ DOMBY Márton, *Csokonay V. Mihály élete 'S Némely még eddig ki nem adott munkái*, Pest, Trattner János Tamás, 5.

⁵⁴ NABRÁDI Mihály, *A magyar írói életrajz*, Debrecen, A Debreceni Reformátusképző Kollégium Tanárképző Intézete, 1942, 20.

⁵⁵ DÖBRENTEI Gábor, *Észre-vételek az életírás teoriájáról*, Erdélyi Muzéum, 3(1815), 119–131.

⁵⁶ Kazinczy és Döbrentei életrajzírasi eszménye közötti különbségekről és egyezésekről: TÓTH Orsolya, *A múlandó és a múlhatatlan, A történelmi megértés esélyeiről (Kazinczy-tanulmányok)*, Pécs, Doktori disszertáció, 2006, 160–168.

⁵⁷ DÖBRENTEI Gábor, *Barcsay Ábrahám*, Erdélyi Muzéum, 2(1814), 22.

⁵⁸ *Uo.*, 23–24.

és Johnsonról szóló) rövid történetek. 1827-ben Döbrentei szintén publikált egy népszerű, „charaktert festő” anekdotagyűjteményt.⁵⁹ Hász-Fehér Katalin Gyulay Lajos naplóját vizsgálva ugyanerre a következtetésre jut: „sok bizonyítékot találunk rá, hogy az anekdota a társasági-társadalmi közegekben, a sajtóban, az irodalomban az egyén jellemzésének szokásos eszközéül szolgált.”⁶⁰ Az anekdoták annak köszönhetőek sikerüket, hogy a kronologikus történelmi adatoknál és szónokias dicséreteknél lényegesen plasztikusabban és szórakoztatóbban tudták illusztrálni egy-egy tekintélyes ember személyiségét, közelebb hozták az olvasóhoz az egykori nagyságot.⁶¹ Kazinczy szavaival: „Semmi sem elégíti ki kevésbé az Olvasót, mint a közönségesen-ejtett magasztalások, hogy jó hazafi volt, nagy katona volt. *Tetteket* kell említeni nem *magasztalást*.”⁶²

A magyar életrajzirodalom fontos mozzanata Petrichevich Horváth Lázár 1842-ben kiadott Byron-biográfiája, amely Margócsy István és Kaszap-Asztalos Emese szerint a magyar romantikus irodalomfölgógás már-már programszerű dokumentumának tekinthető. Kaszap-Asztalos Emese egyenesen az első romantikus életrajznak minősíti a könyvet – noha kérdéses, hogy pontosan milyen szempontok alapján.⁶³ A pionírszerrep annyiban mindenképpen igazolható, hogy a *Honderű* későbbi szerkesztője egészen újszerű és szélsőséges költőszerepet vázolt föl számos Byronról szóló anekdotán keresztül, amely költőimázs elemeit, mint Margócsy megállapítja, később éppen Petőfi karakterében fedezhetjük föl: „Petőfi bizonyos szerepválasztásait (pl. korlátozhatatlan szabadság, normaszegés, rombolva teremtő szenvedélyesség, irónia) akár e műből is összeállíthatta volna.”⁶⁴

Nos, Byron és Petőfi alakja, élete és költészete összehasonlítható (volna) egy (auto) biografikus perspektívából, hiszen Petőfi a maga korában szintén példátlan módon ismerte föl az (ön)életrajziséget és a poézis összekapcsolásából eredő lehetőségeket. Byronhoz hasonlóan ő sem ijedt meg a magánélete megmutatásától: a költészete szerves részévé emelte saját életét, markánsan reprezentálva magát a nyilvánosságban. Nem véletlen, hogy első életrajzírói (például Gyulai Pál) úgy vélték, a költemények alapján akár a teljes Petőfi-életrajz megírható volna. Elég csak családi lírájára, például az életmű egyik legismertebb darabjára, az *Egy estém otthon* (1844) című, szintén anekdotikus

⁵⁹ Hasznos multságok, 1818, 4. sz., 31–32. – Kis János, *Anekdoták, Szép-Literatúrai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez*, 1(1821), 12–13. – DÖBRENTAI GÁBOR, *Charaktert festő s elmés multságos anekdoták*, Pest, 1827.

⁶⁰ HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Gyulay Lajos naplókönyvei* = GR. GYULAY Lajos *maga keze és könyve*, s. a. r. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Szeged, SZTE Klasszikus Magyar Irodalmi Tanszék, 2008, 5–20. Az idézet: 10.

⁶¹ A jellemábrázolás kívánalmáról mint a modern életrajz-írás meghatározó tendenciájáról: NABRÁDI, *i. m.*, 1942.

⁶² Kazinczy Ferenc Pataky Mózesnek, Széphalom, 1815. jan. 16. = KAZINCZY Ferenc *levelezése XII.*, kiad. VÁCZY János, Bp., MTA, 1902, 328. Idézi: TÓTH, *i. m.*, 165.

⁶³ KASZAP-ASZTALOS Emese, *A művészet entusiastája: Petrichevich Horváth Lázár: Egy pályakép kultúratudományos perspektívái*, Bp., Doktori értekezés, 2018, 111–125.

⁶⁴ MARGÓCSY István, *A romantikus Petőfi = Uő, Petőfi-kísérletek: Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Pozsony, Kalligram, 2011 (Margócsy István válogatott munkái), 131–198. Az idézet: 148–149.

ízű zsánerkölteményre gondolni, amely látványosan rávilágít, hogy a magánéleti perspektívához miért kapcsolódtak hagyományosan nőiesnek tekintett társadalmi nemi értékmegfeleltetések. Legalábbis a vers – „anyagias családfő” és „megértő édesanya” ellentétére épülő – kontrasztos szerkezete jól érzékelteti, ahogy a polgári otthon bemutatásával a (nőiesnek vélt) családi tér értékei – például empátia, gondoskodás, családi harmónia, érzelmi támogatás stb. – az irodalmi ábrázolás legitim tárgyává váltak. S nemcsak a családi líra zsánerképei értelmezhetők ebből a szempontból, hanem például az 1848. augusztusi *Vörösmartyhoz* című episztola némely szövegrészei is, amelyek a nagy emberek kisszerűségét tételező *minuit praesentia famam* latin bölcsességet visszhangozzák kifejtett metaforákban:

Ime a' sas, ha itt alant van
A' földön, millyen nagy madár,
'S ollyan kicsiny, hogy alig látszik,
Midőn a' fellegekben jár.
Te fönn valál nagy 's lenn kicsiny vagy;
Az ember illy csodát nem ért. –
Nem én tépem le homlokodról,
Magad tépted le a' babért.⁶⁵

Napjainkban igen sokat foglalkoznak Petőfi nyilvánosságban fölépített arculatával, privát és közösségi szférát elmosó gesztusaival. Kevésbé újdonságértékű tehát a feltételezés, miszerint életrajz és biográfia versengő egymásraultalságának árnyoldalai, az irodalmi életrajziség és a nyilvános önreprezentáció determinációi és uralhatatlansága mutatkozott meg a költő hadseregbe vonulásakor is, amelyet egy álnév alatt írott, provokatív célú Vahot Imre-cikk előzött meg. A szerkesztő azt a kérdést intézte a költőhöz, hogy a forradalmi, hazafias dalok szerzője miért nem ragad fegyvert a haza szolgálatára.

Sándor *öcsém*, te minden versedben szabadságunk elnyomói, ellenségünk vérért szomjazod; te keservesen panaszkodál, hogy nem akkor születted, midőn alkalma volt a magyarnak dicskoszortu szerezni a harczmezőn. Ime most nyakunkon a háboru, minden ép karra szüksége van a hazának – te katona voltál, gyermeked nincs, – s rop-pant kardod, mellyel a márcziusi napokban annyira csörömpöltél, még is hüvelyében rozsdásodik. No de azért édes *öcsém*, nem irigylem költői babérodát.⁶⁶

Ahogy, mint korábban látható volt, Szendrey Júlia újraraházasodásának botrányos fogadtatása (lásd a „feleségek felesége” „özvegyi fátyol” toposzokat) szintúgy értelmezhető azon folyamat részeként, amely során az egyre inkább életrajzcentrikussá váló nyilvános (irodalmi) kultúra a szerzők magánéletére is jogot kezdett formálni.

⁶⁵ PETŐFI Sándor, *Vörösmartyhoz*, *Életképek*, 6(1848), 9. sz. (aug. 27.), 271.

⁶⁶ ENDRÓDI Sándor, *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849*, Bp., Kunossy, Szilágyi és Társa, 1911, 502.

Összeségében elmondható, hogy az anekdoták és az anekdotikus elbeszélésmód nagymértékben hozzájárult, hogy az életrajzíró „hazavigye” a polgári és női olvasóközönség otthonába a korábban távoli, hermetikus világokban egzisztáló lángelmét. S ugyanígy a privát életébe betekintést engedő szerzők már életükben is mintegy „beköltöztek” az olvasók otthonába. Az életrajzok anekdotizálódásával a géniusz alakja a polgári értékrendhez igazodott: magánéleti, családi perspektívában mutatkozott meg; az érzelmek és az érzékiség, az otthoni környezet és a meghittségekre való hajlamok privát és hétköznapi kontextusában. Az életrajzok által a zseni nem otthonos extravaganciái, különlegesei (társadalmi, kulturális, erkölcsi határsértései) is emberközelivé váltak: a lángész életkori éretlensége, kompenzatorikus viselkedése, pillanatnyi lelkiállapota magyarázta az atipikus figurák tetteit, amelyek alkalmasint komikus keretben, poentírozva tárgyalódtak, és egyfajta sajátosan egzotizáló és familiarizáló (az idegenség és az azonosulás érzetét egyszerre kínáló) diskurzusban értelmeződtek.

Mindezt a kezdetektől fogva számos kritika érte: olykor nőies pletykálásként, közönséges kufárkodásként értékelték; később a kegyeleti és magánéleti jogok nevében tiltakoztak ellene. Előfordult, hogy ideológiai (el)nyomásként: a romantikus eszmék konzervatív „megszelídítéseként”, kiárusításaként, esetleg a biedermeier stílus és életmód térhódításaként értelmezték.⁶⁷ Azt azonban – mint Julien North kiemeli – érdemes látni, hogy az (anekdotikus) életrajzok nagy mértékben hozzájárultak az olvasóközönség bővítéséhez és a modern irodalmi kultúra demokratizálódásához, hiszen az anekdotikusan ábrázolt zseni alakja társadalmi, kulturális, erkölcsi, társadalmi nemi kapcsolódást hozott létre az olvasórétegek között. A zseni magánéletének közönség elé tárásával egészen újszerű, közvetlen érintkezésen (annak illúzióján) alapuló kapcsolatot teremtett olvasó és szerző között.

3. Az angol minta (A csiszolt és a póriás zseni familiarizációja)

Zilahy Károly Petőfi-életrajza, annak ellenére, hogy 1864-ben született, kifejezetten illeszkedik a romantikus zseni alakját familiarizáló életrajzírói tendenciába. Kínálja magát tehát az olvasat, hogy Petőfi megszemélyesítésének alakzatait keressük: Zilahy életrajzát a Byronról szóló anekdotikus életrajzok, pontosabban azok Petrichevich Horváth Lázár által magyar nyelvre átültetett életrajzi kompilációja tükrében olvasva.

⁶⁷ A romantika konszolidációjáról magyar nyelven is számos elemzés született, ám egyelőre még kérdéses, hogy mindez folyamatában értelmezve miként írható le. Azaz hogy milyen szerepek tulajdoníthatók bizonyos szerzőknek, és hogy időben hol húzhatók meg az eszme- és irodalomtörténeti határvonalak. Amíg Milbacher Róbert szerint a romantika hagyományát éppen Petőfi „szelídítette meg”, addig Margócsy István és T. Szabó Levente a (Vörösmartyt megszelídítő) Petőfi megszelídítése mellett érvelnek meggyőzően: MARGÓCSY, *i. m.* – MILBACHER Róbert, *Petőfi és a naivítás visszanyerésének ábrándja*, 2000, 30(2018), 2. sz., 68–78. – T. SZABÓ Levente, *A megszelídített Petőfi?: Az 1874-es Petőfi-díszkiadás körüli vita és a korabeli Petőfi-filológia egyidejű egyidejűtlenségei = „Szirt a habok közt”: Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika, S. VARGA Pál, Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2014, 158–171.

Összehasonlító módszerem nem tartalmi szempontok szerint közelít az életrajzokhoz – mérlegre téve az állítások igazolhatóságát vagy historiográfiai jelentőségét –, hanem a zseni személyiségét megformáló retorikai gyakorlatokra fókuszál. A fentebb bemutatott romantikus-anekdotikus életrajzok eszköztárát vizsgálom, illetve Byron és Petőfi emlékezetének párhuzamosságait, amelyeket korábban Gyulai a következőképpen foglalt össze: „Épen mint Byronnál, kinek élete nem kevésbé vette igénybe a világ részvétét, mint halála. S mint hasonlít egymáshoz sorsuk is! Mind ketten ifjan, hírók délpontján, eszméikért küzdve szállottak sírba, halálukkal engesztelve ki ellenségeiket s pecsételve meg azon költői kijelentést, melynek dalnokai valának.”⁶⁸

Petrichevich Horváth Lázár életrajza 1842-ben jelent meg a *Byron lord élete és munkái* című, háromrészes kötetsorozat első darabjaként, Széchenyi Istvánnak ajánlva. Noha tudható, hogy négy-öt évvel korábban már közölt belőle részleteket a *Regélő* és a *Rajzolatok a társas élet és divatvilágból* című folyóiratok hasábjain, illetve egy lábjegyzet arról árulkodik, hogy bizonyos részlete már 1835-ben elkészült.⁶⁹ A 169 oldalas, 10 fejezetre osztott, Byron-portréval díszített kötet az angol nyelvű Byron-életrajzok magyarra fordított kompilációja. Petrichevich ismerte a szigetországi Byron-földolgozásokat, hiszen többek között Thomas Medwin, William Parry, Samuel Egerton Brydges vagy J. W. Lake munkáira utalt, de a Rousseau-val való párhuzamok alapján John Watkins Byron-értelemzését is olvashatta. A legtöbbet mégis a Byron kéziratait megőrző, majd jelentős részét tűzre vető Thomas Moore *Letters and Journals of Lord Byron* (1830) című kiadványából emelt át, amely – a közölt magán-dokumentumok ellenére – a diszkrét és apologetikus életrajzok közé tartozik, hiszen sok tekintetben inkább csillapítani igyekezett a szenzációra éhes olvasóközönséget, és a kicsapongó szexuális életéről ismert költő kevésbé botrányos oldalát mutatta be.⁷⁰

Zilahy Károly *Petőfi Sándor életrajza* című munkája 1864 tavaszán jelent meg könyvben, előtte a *Fővárosi Lapok* közölte folytatásokban. E kötet volt Zilahy utolsó életében megjelent műve, a betegeskedő irodalmár a megjelenése után néhány nappal elhunyt. A szerző elmélyülő tüdőbaja mellett a cenzúra is megnehezítette a munka elkészülését és megjelenését. Ahogy Vargha Kálmán fölhívja rá a figyelmet: „aligha véletlen, hogy a mű előzetes, folytatásos közlése éppen annál a mondatnál szakadt félbe a *Fővárosi Lapok*ban, ahol a szerző Petőfi negyvennyolcas szereplésére tér rá.”⁷¹ A hatóságok lefoglalták a kész életrajzot, így a könyv csak Zichy Hermann kancellár és Pálffy Móric

⁶⁸ GYULAI Pál, *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk*, Új Magyar Múzeum, 4(1854), 24–43, 97–124. – Uő, *Kritikai dolgozatok 1854–1861*, Bp., MTA, Franklin Társulat Nyomdája, 1908, 1–68. (Az utóbbiból idézek: 39.)

⁶⁹ PETRICHEVICH Horváth Lázár, *Byron Lord' élete s munkái, Első rész: Byron lord' élete*, Pest, Landerer és Heckenast, 1842, 40.

⁷⁰ Erre a kurta terjedelmű magyar Moore-recepció is fölfigyelt: SZOBOTKA Tibor, *Thomas Moore, Irodalomtörténet*, 41(1953), 3–4. sz., 432–439. – Moore életrajza és valamennyi Byronról szóló angol forrás online elérhető: <https://lordbyron.org/index.php> (utolsó megtekintés: 2024. október 26.)

⁷¹ VARGHA, *Zilahy Károly (1838–1864)...*, i. m., 75. – Kiemelés az eredetiben.

helytartó jóindulatának köszönhetően láthatott napvilágot. Az óvatosság talán túlzó volt, hiszen Zilahy kifejezetten forradalomkritikus (annak eredményeit és jelentőségét lekicsinylő) nézőpontból írta meg könyvét, amelyet sokat sejtető módon Kemény Zsigmondnak ajánlott: „többiek jó idő óta meg szokták őt [Petőfit – O. O.] tekinteni az elsőnek maguk közt. Így a forradalomnak nevezett március 15-ki demonstratio szervezése is kiválólag tőle eredt. (Boldog idők mikor még a demonstratiót is forradalomnak tartottuk és a kettőt összetévesztettük!)”⁷²

Érdekes cenzúratörténeti adalékok a szerző könyve ügyében megfogalmazott, Kelemen Mórhoz intézett ironikusan panaszos levelei, amelyekből kiderül, hogy mindössze 555 előfizetőt szerzett művének. (Noha mint a *Vasárnapi Ujság* 1866-os cikkéből kiderül, a könyv később igen népszerű lett.)⁷³

Az akadály a forradalmi korszakra játszó részben van, nem azért mintha én valami kifogás alá eshetőt írtam volna, sőt a rendőrség is megvallja, hogy ezt szárazabban és tárgyilagosabban megírni nem lehetett; én P[etőfi] egész politikai és katonai pályáját egyenesen hiba gyanánt fogom föl – így is tractálok. Hanem a kérdés affőlt van, vajon megengedjék-e azon korszak említését általában? Holott a múlt évben is több könyv jelent meg, mely azon időt párt-szempontról és pedig a forradaloméból taglalta, pl. b. Kemény Gáboré, Enyed feldúlásáról, Wesselényi levelei az Alföldi Albumban stb., stb. Én nem hiszem, hogy a cancellaria az én száraz chronicámat gátolja; a helytartósági eln. titkár Balajthy – igen derék ember – szintén azt mondta: Bécsben nem fogják azt akadályozni, hanem Pálffynak, úgymond semmi mérték, sem előzmény nem dönt; ő csak személy szerint jár el.⁷⁴

Én csak „Petőfi”-met félttem. Pedig isten úgyse kiadhatná, mert nem is historia csak chronologia, száz is jött ki ilyen a provisorium óta. Mit gondol ön, remélhetek-e? 555 előfizetőt ugyan kaptam. Nem szeretném visszaadni nekik az előfizetési pénzt, mert akkor, mint facér journalistának fölknepné az állam. De íme, loyalis akarok lenni – egyszer életemben – s „nem vesznek be”, hanem könyvecskémet lefoglalják [...].⁷⁵

Figyelemre méltó, hogy Zilahy krónikának, illetve kronológiának nevezi munkáját. Nem alaptalanul, hiszen a (tudományos szempontból releváns) célkitűzése elsősorban a Petőfivel kapcsolatos adatok szintézisszerű összegyűjtése és összerendezése volt, olykor szó szerinti (jelöletlen) idézeteken keresztül. Ebből a szempontból alapos munkát végzett, hiszen valamennyi elérhető életrajzi munkát, publikált forrást és újságcikket földolgozott a legapróbb részletekre kiterjedően. Emellett Vörösmarty László, Szeberényi Lajos, Sárkány János, Lisznay Kálmán, Jókai Mór, Vahot Imre és

⁷² ZILAHY Károly, *Petőfi Sándor életrajza*, Pest, Emich Gusztáv, 1864, 105.

⁷³ GYULAI Pál, *Petőfi jellemrajzához*, *Vasárnapi Ujság*, 13(1866), 35. sz. (szept. 2.), 418–419.

⁷⁴ Zilahy Károly levele Kelemen Mórhoz, 1864. jan. 11., OSzK Kézirattár, idézi: MIKLÓSSY János, *Petőfi kortese, Vajda János barátja = Az OSzK Évkönyve: 1968–1969*, szerk. DEZSÉNYI Béla, Bp. 1971, 337–346. Az idézet: 343.

⁷⁵ Uo.

Petőfi István szóbeli segítségére is támaszkodott. Sőt, Szendrey Júliával is átolvastatta a kész kompilációt, aki jó néhány ténybeli vagy szövegértelmezési kérdésben korrigálta a munkát.⁷⁶

a) A „valóság műfaja” (A tárgyilagosság alakzatai)

Figyelemre méltó, hogy Petrichevich és Zilahy egyaránt a *captatio benevolentiae* retorikai hagyományához nyúlt a könyve bevezető előszavában, illetőleg a sajtóban megjelenő előfizetési fölhívásban. Előbbi az angol nyelvű biográfusokra hivatkozva mentegetőzött, mondván, szerény igényű munkája meg sem közelíti az eredeti életrajzi források színvonalát, amelyeket lefordított és összedolgozott:

Többen, igen érdemes festők, rajzolák Byron lord' életét; mélyen érzett gyöngeségem azokat el nem érheti. A' vágy oda törni nem is sajátom. Azoknak, kik e' fényes lelkület' festésében előttem jártak, kívántam csak szebb szebb színezeteit *lángpontba* egyesíteni, mellyből a' fénysugarak oda, honnan azok kölcsönözve valának, vissza is sugározzanak. Ha ezt tehetém, már elértem volna annyit, minél többre alig vágyakodom.⁷⁷

Zilahy nem tett efféle gesztust a könyve elején, munkája előfizetési felhívásában azonban a kor legnagyobb irodalmi tekintélye, Arany János *Emlények* (1851, 1855) című költeményét idézte, arra utalva, hogy a másfél évtizede eltűnt költőgénusz életrajzának hiánya kegyeleti és nemzeti ügy. Ezt az úrt Zilahy – bevallása szerint – „átmenetileg” igyekezett pótolni, míg más (tapasztaltabb? nagyobb tudású?) irodalmár nem vállalkozik a feladatra. Megszólalói pozícióját szó szerint a „legkisebb” szerepében határozta meg:

A hon leányai közt mindeddig nem volt, ki sirját fölkeresve, hantot nyessen föléje; nem az ifjak közt, a ki a sötét domb fölébe fáklját emeljen!

Petőfi Sándor terjedelmes és lehetőleg kimerítő életrajza folyvást hiányzik irodalmunkban!

Hogy e széken hiányon kitelhetőleg segítsek, hogy ez égető szükségét némileg pótoljam, hogy a nagy genius iránti forró kegyelemnek eleget tehessek, addig is, míg *méltóbb kéz akadna, a legnagyobb életrajzának* megírására én, a legkisebb vállalkoztam.⁷⁸

Az olvasó jóindulatát elnyerni kívánó szófordulatok arra mutatnak rá, hogy az elhunytakról való beszéd – akár a kegyeleti műfajok esetében – egyfajta *fölhatalmazást* igényel, amely szóláshoz való jog az elhunytakhoz való közelség és az életükről való

⁷⁶ H. Törő Györgyi, *Zilahy Károly Petőfi-életrajzáról: Szendrey Júlia kiadatlan feljegyzései*, ItK 68(1964), 1. sz., 59–61.

⁷⁷ PETRICHEVICH, *i. m.*, 5–6.

⁷⁸ ZILAHY Károly, *Előfizetési fölhívás a legnagyobb magyar költő kimerítő életrajzára*, *Hölgyfutár*, 15(1864), 29. sz. (márc. 8.), 230.

közvetlen tanúskodás révén nyerhető el.⁷⁹ Nem véletlen, hogy Zilahy fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy adatait „a legelső és legközvetlenebb kutfókból” szerezte,⁸⁰ ahogy az sem meglepő, hogy az életrajzok forrásai, a Byron és Petőfiről szóló memoárok írói is hangsúlyozták a költővel való bizalmi viszonyukat és szoros összetartozásukat. Jellegzetesek William Parry és Szeberényi Lajos bevezető sorai:

Élete utolsó két hónapjában nem volt olyan ember, akiben jobban bízott volna, mint bennem. Engem alkalmazott, hogy terveit végrehajtsam: rám bízta a pénzeszközei kezelését, és engem tettek meg kívánságai letéteményesévé. Egy fedél alatt éltem vele, bizalmas megbízottja voltam, és megtisztelt azzal, hogy társává tett.⁸¹

Ezután nem volt nap, hogy vagy nála, vagy – többnyire – nálam ne találkoztunk volna. Együtt olvastunk, együtt tevének észrevételeket az olvasottak fölött, [...] sokszor együtt dolgoztunk; munkáit, részint mielőtt végezte volna, részint mint készeket, velem közlé, véleményemet kérte irántok stb.⁸²

Zilahy és Petrichevich azonban már a kívülálló szerepéből készítette az életrajzát, rájuk hárult tehát a feladat, hogy valamiképpen igazságot szolgáltatassanak a különböző narratívák és visszaemlékezők között. Eldöntve, hogy vajon kik voltak a költő igaz barátai, valódi jóakarói, őszinte hívei, és kik a költő ellenségei, a bajban közönyösek vagy éppen az őszintétlen haszonlesők. E kritikai gesztus erősítheti meg az életrajzok hitelességét és közvetlenség-élményét, amely kívánalmat még a későbbi Ferenczi-féle Petőfi-életrajz (1896) kritikai fogadtatásakor is fontosnak tartottak kiemelni: „a legtöbb helyen a közvetlenség hatásával van az olvasóra, mint ha csak valami emlékiratot tanulmányozna, a melynek szerzője színről-színre ismerte a mű hőst.”⁸³

Petrichevich a támogató társat a (költővel intim, vérfertőző kapcsolatot ápoló) féltestvérben, Augusta Leigh-ban, valamint a halál perceiben is hűségese William Parry és William Fletcher személyében találta meg; míg a költőhöz hűtleneket – jellemző módon – a költő társadalmi osztályában, a főúri rétegben, valamint a szűkebb családban fedezte föl, mindenekelőtt az egykori feleségben, Anne Isabellában.

Csak néhány válogatott barátja, 's tisztelője kísérte Byront a' sírhoz [...] hol a' főrangúak, kiknek füstös nemágozatai közé lángelmejének világát szórta el Byron, a' lord, a' fő nemesség' halantékira egy olly dicskört emelvén, melyet az soha nem

⁷⁹ A fölhatalmazás problémájáról bővebben: PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainknak pantheon épül”: Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd, Bp., Anonymus, 2005, 121–122. – DÁVIDHÁZI Péter, „És ki adta néked ezt a hatalmat?” = *Uő, Per passivam resistentiam: Változatok hatalom és írás témájára*, Bp., Argumentum, 1998, 9–26. Különösen: 11.

⁸⁰ ZILAHY, *Előfizetési fölhívás a legnagyobb magyar... i. m.*

⁸¹ WILLIAM PARRY, *The Last Days of Lord Byron, Knight and Lacey*, 1825, VII. – Saját fordítás.

⁸² SZEBERÉNYI Lajos, *Néhány év Petőfi életéből*, Szeged, Bugar Zsigmond Nyomda, 1861, 9.

⁸³ VÁCZY János, *Petőfi életrajza. Irta Ferenczi Zoltán. A Kisfaludy-társaságtól a Széher Árpád-jutalommal kitüntetett pályamű. A Kassalik-alapítványból kiadja a Kisfaludy-társaság, I—III. kötet. Budapest, 1896. 8-r. VIII, 390; 308; 411., Századok 31(1897), 731–736.*

ösmert? Hol valának a hatalmas Whiggek? hol a jeles Toryk? [...] De mindenek fölött hol voltak a rokonok, kikhez őt hazassága csatolá? Ah! amaz elhagyott holt testre nem tekintett a hitves, egy magzat sem öntött de csak egy könnycseppet is!...⁸⁴

Zilahy ennél különösebben járt el, hiszen a költő leghűbb barátját egy akkor jóformán teljesen ismeretlen személyben, Petőfi egykori (néhány költeményt ihlető) katonatársában, Kuppis Vilmosban jelölte meg, ez a gesztus a költő emlékezete körüli (később részletesebben vizsgálendő) harcokra adott finom reakcióként is értékelhető.

Annak, a ki „naponta négy krajcár díj” mellett hiven felezé vele a nyomornak végső falat kenyerét: neve Kuppis Vilmos volt; igazi jó barát – talán egyetlen; de ha nem is, bizonyosan legjobb a jók között, mert a többiek, a kik később jöttek, nagyobb részt csak lángelméjének vagy dicsőségének sugaraiban akartak osztozni; ez őt magát, magában szerette, remény és tartalékgondolat nélkül.⁸⁵

Emellett Zilahy számot vetett egy akkoriban megosztó kérdéssel, Vahot Imre szerepével is. Bemutatta a szerkesztő álláspontját, ami a költő karrierjében való kiemelt szerepét hangsúlyozta, de ismertette Jókai és Gyulai Vahot patrónusi szerepét vitató véleményét is. Igaz ugyan, hogy a tények tekintetében az utóbbiaknak adott igazat, elismerte azonban Vahot érdemeit is:

De ha csak a lépcső alatt kapott is lakást Vahot Imrétől; ha költeményei csakugyan 2 frt díjban részesedtek, és ha évi fizetése valósággal nem ment volna többre 400 váltó rhénes forintnál: Vahot annyiban mégis elismerést érdemel, mert rajta kívül volt még lapszerkesztő nem egy, Magyarország fővárosában és pedig olyanok, a kik nem kezdő lapok, hanem megállapodott vállalatok élén álltak s mégis egyiknek sem jutott eszébe, hogy a köztudomás szerint nagy tehetségű és köztudomás szerint inséggel küzködő fiatal költő számára – munkájáért – egy padlásszobáról, 400 váltó forint évi fizetésről és versenkint 2 pengő honorariumról gondoskodják.⁸⁶

A közvetlen tanúskodás benyomását, a tárgyilagosság illúzióját erősítik az életrajzok stiláris megoldásai is. Meglepőnek tűnhet, hogy Sükösd Mihály – Boswell Johnson-életrajzát elemezve – az anekdotikus életrajzot a „valóság műfajaként” aposztrofálta, amelynek poétikáját éppen a közvetlenségigényben, a „művésztetlen” kidolgozásban, a források erősebb értelmezői gesztusok nélkül való megszólaltatásában ragadta meg.⁸⁷ (A tárgyilagosság poétikai szerepére Gintli is fölhívja a figyelmet az anekdotizmus kapcsán: „Bár az anekdotának nem műfaji követelménye a tényszerű hitelesség, a műfaj mindig igyekszik legalább ennek a látszatát kelteni.”)⁸⁸ Elsőre azt gondolnánk, mindez

⁸⁴ PETRICHEVICH, *i. m.*, 165.

⁸⁵ ZILAHY, *Petőfi Sándor életrajza...*, *i. m.*, 24–25.

⁸⁶ *Uo.*, 57.

⁸⁷ SÜKÖSD Mihály, *James Boswell = James BOSWELL, Doktor Johnson élete*, s. a. r. SÜKÖSD Mihály, Bp., Gondolat, 1965 [eredeti megjelenés: 1791], XV–XX.

⁸⁸ GINTLI, *i. m.*, 15, 14. lábjegyzet.

az anekdotikus bőbeszédűség és mesélőkedv ellen hat, valójában éppen e stiláris gondatlanságot mutató (látszólagos) tárgyilagosság és szerkesztetlenség alapoz meg az anekdotikus életrajzíságra jellemző kitérőknek és apró részletekbe bocsátkozásnak. Mindemellett az elbeszélés alulretorizáltsága is a közvetlen megismerés illúzióját tudja kelteni.

Ebből a szempontból különös Gyulai Zilahy könyvéről szóló kritikája is, amely erősen bírálta az egyébként jó (legalábbis „törekvő”) tollúnak ítélt szerző életrajzának nyelvi kidolgozottságát: „Egyaránt hiányzik belőle [...] a művész alakító ereje, sőt a nyelv gondossága, a styl szépsége is, melyre Zilahy másutt észrevehető törekvést tanusít. Itt csak újdonságírói, tudósítói előadással találkozunk, mely a történetírás alantibb színvonalára sem emelkedik.”⁸⁹

Ugyanezen közvetlenségigény jegyében Petrichevich nemcsak Byron költeményeit, leveleit, naplóbejegyzéseit idézte hosszú oldalakon keresztül, hanem a költő olvasmányait fölsoroló jegyzeteit, a műveiből származó bevételeinek (pengőforintra is átszámított) lajstromát, az udvarmester napi (kenyérre, borra, halra és olajbogyóra fordított) költségeinek kimutatását, sőt a sírfelirata magyar nyelvű fordítását is közölte lakonikus kommentárok kíséretében.

Ekként járt el Zilahy Károly is, aki szintén igyekezett a színről színre láttatás élményét nyújtani az olvasónak, amelyhez fölhasználta saját, töredékes gyermekkori élményeit is: „Mi a Német-utcában lakván, később gyakran láttuk a mint a postára haladt; lapjait és leveleit maga szokta kivenni.”⁹⁰ E célból előszeretettel illesztett könyvébe elsőként közölt vagy a sajtóból már ismert dokumentumokat: Petőfi visszaemlékezéseit, leveleit, kortörténeti értékű cikkeket, a szülők esketési anyakönyvét vagy akár a selmeci iskola (korábban Szeberényi által publikált) Petőfire vonatkozó jegyzőkönyvét:

Az első (téli) félévi közvizsgálat bekövetkeztével Petrovics Sándor következő osztályban részesült:

- Ex moribus: classis 1-ae.
- Ex poëtica: classis 1-ae.
- geographia antiqua: cl. 1-ae.
- exercitiis styli: classis 1-ae.
- doctrina fidei: cl. 1-ae ex ult.
- antiquitatibus romanis: cl. 1-ae ex ult.
- historia patriae: classis 2-ae. (A selmeci iskola jegyzőkönyvéből kiirva.)⁹¹

Ez utjának *költségére* Várgedén lakó barátjától Kubinyi Rudolftól vett kölcsön 200 pengőforintot, a mint Pesten, máj.4-n, 1847-ben kelt és eredetiben kezem közt levő levele bizonyítja, melyet itt közlök⁹²

⁸⁹ GYULAI, *Zilahy Károly összegyűjtött munkái...*, i. m., 477.

⁹⁰ ZILAHY, *Petőfi Sándor életrajza...*, i. m., 139.

⁹¹ *Uo.*, 13–14.

⁹² *Uo.*, 91.

Ebben a kontextusban természetesen az idézett versrészletek szintén az életrajzi fókusz elmélyítését szolgálták: azt az (általában a pozitívizmussal azonosított) értelmezői gyakorlatot, amely, mint Szilágyi Márton fogalmaz, „az életrajz és a műértelmezés reflektálatlan egymásra vonatkoztatását elvégző pozitívista módszertannal volt egyenértékű”⁹³ Petrichevich és Zilahy életrajz és életmű szerves egységét hangsúlyozta, így nemcsak az alanyi hangoltságú verseket és az életmű alakulását értelmezte életrajzi szempontból, de még az epikus költemények esetében is az életmű biografikus értelmezhetőségét hangsúlyozta legfőbb poétikai erényként: „Élet és költészet nála [Petőfinél – O. O.] minden költőnk közt legszorosabban ölelkezett és ő egyikből a másikba legtöbbet tudott általolvasztani. [...] [A]z idegen alakokban mind csak saját egyéniségét, kedélyét, jellemvonásait tükrözik vissza.”⁹⁴

b) „Két külön embert találunk” (Külső és belső, közeli és távoli perspektíva)

Lényeges kérdés, hogy a tárgyilagosság benyomását keltő életrajzok a zseni életének és személyiségének mely oldalát mutatják be, és hogy milyen narratív szerkezetbe rendezik a látszólag evidensen föltáruló biografikus tényeket. A Zilahy-mű sarkalatos pontjain (például a bevezetőben és a zárlatban) ugyan megjelennek a dicsőítő ékesszólás formulái: „a muzsák leeresztett fáklyával állnak emléke mellett s a hír gloriát vont homlokára!”⁹⁵ A két életrajz azonban a nagyszerű tettek laudatív elbeszélése helyett gyakorta inkább a költők anyagi körülményeire fókuszál meglepő aprólékossággal, amelyekből a zseni archetípusának eltérő konfigurációi rajzolódnak ki. Kissé szárazon és tömören fogalmazva: a két biográfiában egészen hasonló fabulával (befejezetlen tanulmányok, vándorlás és útkeresés, hírnév, hősi halál) találkozhatunk, a szüzsé tekintetében azonban lényeges eltérésekre figyelhetünk föl. Míg Byron esetében egy zárkózott arisztokrata megmérettetésének és atipikus társadalmi viselkedésének narratívája, addig Petőfinél egy talpraesett legény szegénységből való fölemelkedésének története formálódik meg.

Petrichevich életrajza szerint Byron gyermekkorát a 13. századig visszavezethető, ősi nemesi családi származása és az ötéves korában nagybátyjától háramlott öröksége határozta meg, amelynek a roppant jólét mellett hátulütői is voltak a neveltetése tekintetében: a társak közé való nehéz beilleszkedés, az elkényeztetettség és a hóbortos ősök pazarlásra és különckedésre csábító negatív mintái:

a költő e' szókkal fejezte [!] volna ki magát: „Hat éves koromban már elvesztém atyámat. Anyám, midőn megmérgeződött (okot pedig eleget szolgáltaték) azt szokta mondani: „Hej te kutya fajzat! valóságos Byron vagy, s épen olly semmirekellő, mint apád! 'S tovább így szól: „Atyám három vagyont pazarolt el, és három asszonynyal kelt össze, vagy szökött el”⁹⁶

⁹³ SZILÁGYI Márton, *Mi haszna van az írói biográfiáknak?*, Irodalomismeret 25(2014), 3. sz., 21–31. Az idézet: 23.

⁹⁴ ZILAHY, *Petőfi Sándor életrajza...*, i. m., VIII–IX.

⁹⁵ *Uo.*, 159.

⁹⁶ PETRICHEVICH, i. m., 11.

Igaz ugyan, hogy gyermek korában olly kevéssé valának eltitkolva rang és születés iránti magas képzelei, hogy, ős angol baronátusi származásának gyakori dicsekedésért, tanuló társai által „ócska angol bárónak” csúfoltatott; sőt egyszer, midőn lordi címje rászálla, ’s tanítójától felszólítatván „Dominus de Byron” nevezettel tiszteltették, az egész iskola hangos kaczajra törvén, a’ kis lord keserű könyűkre fakadt.⁹⁷

Azon csudás történetek, miket atyjáról a’ környékben rebesgettek, élénk figyelemre feszíték gyermeki tüzes képzelődését, ’s őseinek különcségei nagy mértékben folyának be izlésére ’s képzőtehetsége’ kifejtésére. Illy korán beszivott, s egész életén át megtartott követnivágyból eredt szokásai közül vala p. o. az is: hogy szüntelen volt vele, vagy mellette fegyvernek mi neme, még gyermekkori szokása lévén kicsiny töltött pisztolyokat mellénye’ zsebében hordozni.⁹⁸

Illy kora rangrajutás, még kedvezőbb körülmények között is, hihetőkép veszélyes befolyásu lesz vala a’ gyermek’ lelkületére, a’ fiatal lordot új helyzetére átvezető kéz pedig, mások közül legkevésbbé olyan, melly őt annak veszélyei és kísértetei közt baj nélkül épen átvezetni tudta volna. Anyja ítélőtehetség’ és magánuralkodás’ hijával majd ronta engedékenységgel, majd pedig ingerlé, vagy a’ mi még rosszabb, mulattatá mérgessége által.⁹⁹

Ezzel szemben a Petrovics család ugyan egy ideig kifejezetten jómódban élt, a (bizonytalan születéshelyű) költő sorsára és személyiségére mégis az 1838-as csóddal járó családi tönkrejutás és deklasszáció szegényérzessel járó tapasztalata volt elemi hatással: „Különben maga Petőfi nem beszélt szívesen szülőinek viszontagságai felől; a fennebbi [a család elszegényedéséről szóló – O. O.] részleteket is nagyobbára rokonai elbeszélése után tudjuk.”¹⁰⁰

Beszédesek ebben a tekintetben a Byron és Petőfi utazási lehetőségeiről szóló anekdotikus leírások. A Byron-életrajz esetében egy szeszélyes arisztokrata nem mindennapi úti szükségleteit ismerheti meg a kíváncsi olvasó: „Uti kísérete, különössége miatt, érdemli az említést. Tette azt hét szolga, öt szekér, kilencz ló, egy majom, egy szelindek, egy lánczos kuvasz, pár macska, két kakas páva, ’s néhány tyuk. Ezen kívül meg sok kényelmi bútor, ’s egy a legújabb ’s válogatottabb munkákból összeállított könyvtár.”¹⁰¹

Petőfi vándorlásai – amelyek ismertetésében Zilahy könyve bővelkedik – szintén végletesek, ám egészen eltérő körülmények között történtek. A költő számára olykor egy-egy úti vállalkozáshoz a minimális feltételek sem voltak adottak, így azok megtételéhez nem mindennapi leleményességre, talpraesettségre vagy az ínséges úti viszonyok kitartó elviselésére volt szükség:

---

⁹⁷ *Uo.*, 8.

⁹⁸ *Uo.*, 12.

⁹⁹ *Uo.*, 22.

¹⁰⁰ ZILAHY, *Petőfi Sándor életrajza...*, i. m., 8.

¹⁰¹ PETRICHEVICH, i. m., 110.

– Hát pénzt hol veszsz az utra [Pestre – O. O.]? kérdé Szeberényi. – Elmegyek a plebánushoz, ugymond, s utiköltséget kérek tőle, azt mondván, hogy Vácra szándékozom s a püspöknél át akarok térni a catholicus vallásra.¹⁰²

Igy ért Pestre, egy krajcár pénz és egy csepp kilátás nélkül.¹⁰³

A korabeli olvasó számára talán még különösebbek lehettek a költők lakhatási lehetőségeibe, pénzügyi viszonyaiba betekintést engedő részletek. Hiszen Byron életrajzát olvasva egy dözszölő angol főúr fényűző, pazarló, végletesen költséges életvitelére láthatott be az olvasó:

Egybekelésük után Byronék fényes házat tartának, az pedig Londonban mennyibe kerül, mindnyájan tudjuk. Pompás ebédeket adtak, külön szekeret tartának, szóval, az ugynevezett „fashionable” világnak minden kicsapongásiban részesülni vágytak. Ez soká nem tarthatott. Azon tizezer font st. mellyet felesége után kapott, csakhamar leolvadt annyira, hogy végre lakának bútorai is törvényes kielégítés alá estek.¹⁰⁴

Mint sok gazdag ember, úgy Byron lord is néha több mint nagy lelkű, néha pedig csaknem fakarig fősvény volt. Ezer fontot ajándékozott egy Yachtért (csólnok' neme), s vonakodott kiadni másfelől a 'hajóslegények' vászon mellényeit. Ötszáz fontot ajándékozott egy néhai ösmerős' özvegyének, s czudarkodott egyszer ebéde' áráért, magát megcsalatra lenni állitván.¹⁰⁵

A Byron-életrajz könyvformátumú kiadásában már nem olvasható, de Petrichevich a *Rajzolatok a társas élet és divatvilágból* című folyóirat 1836-os számában ismertetett egy jellegzetes leírást Byron mindennapjairól Thomas Moore munkája alapján, amely utalt többek között arra a magyar nyelven is nevezetessé vált történetre, amely szerint a polgárpukkasztó poéta legkedveltebb „társalkodója” egy medve volt:

Atyai ősjószágán lakott, melly egykor monostor volt s rajta ebbéli szerkezetének sok maradványit szemlélteté. Itt lakott Byron szilaj pajtásával szerzetes csuklyába öltözött. Ha az épület udvarába lépett az ember, szükség volt óvakodni nehogy igen jobbra térjen, különben egy kunyhójában szabadon heverő medvének körme közé jutott. Balra sem volt tanácsos félre hajlani, mert ott egy dühös farkas volt lelánczolva. De ha a' medvét s farkast kikerülte is az ember, élete nem volt azért még veszedelmes kívül. Szükség volt a' lépcsőkhöz jutván elővigyázólag jöveteléről hangos kiabálással jelt adni, különben agyon lőhették volna, mert az előcsarnokon Byron s pajtásai gyakorlásul pisztolyt lődöztek egy régi fal fölé. A reggeli, délutáni két óráig tartott. Ki tizenegy órakerült fölé semmit sem kaphatott, mert a cselédek még mind ágyban voltak. Az ebéd éjfél két órakerült végződött. Hol végáldomásul ezüstbe

¹⁰² ZILAHY, *Petőfi Sándor életrajza...*, i. m., 15.

¹⁰³ *Uo.*, 18.

¹⁰⁴ PETRICHEVICH, i. m., 96.

¹⁰⁵ *Uo.*, 128.

foglalt halálkoponyából burgundit ittak. Mire az ittas czimborák csuklyába öltözve egyenkint czellájukba mentek...¹⁰⁶

Zilahy Petőfi-jének ezzel szemben számos élethelyzetben a valóságos nyomor jutott osztályrészül, amely ellen sokszor csak a művészet fölszabadító ereje, némi lelemenyesség és költői tehetsége nyújtott pillanatnyi oltalmat. A nincstelenséggel küzdő zseni jellembeli formátuma – amelyet mutat az adósságok lelkiismeretes törlesztése is – éppen e kihívások során mérettetett meg igazán:

[Petőfi – O. O.] mesélte barátainak, mint kellett csikorgó hidegben, csattogó téli időben lapátolnia a havat a kaszárnya udvaráról; [...] menni strázsára éjszaka, egyvégtében két óra hosszat. Ilyenkor lépéseit számítgatta vagy Horatiusból szavalt [...].¹⁰⁷

[Pesten – O. O.] Nappal az ügyvédnek sok dolga volt, ezt Petőfi jól látta s azt mondta, hogy neki nincs semmi dolga. De éjszaka Várady, ha fölébredt, látta hogy vendége fönnül és dolgozik. Nem háborgatta, – úgy tett, mintha aludnék. Ebédre is elhitta volna, de Petőfi azt mondta: köszöni, már máshova ígérkezett. Nemvolt igaz; az első napok nagyobb része ebéd nélkül mult el tőle. Csak nagy unszolással tudott vele Várady pár forintot elfogadtatni kölcsön. Másnap azt is visszafizette Petőfi: éjszaka két költeményt irt s valamelyik lapnak eladta annyiért, a mi épen elég volt adóssága lefizetésére.¹⁰⁸

A jó Petőfi akkor Kecskeméten ismét oly szorult körülmények között volt, hogy kosztját – szállását már régóta nem tudta fizetni, hitelét pedig igen sajátságos és nem kis mértékben elmés uton tartotta fenn. Egy paraszt családnál lakván tudniillik, a háziaknak néha nagy rejtélyesen egy vaskos öreg könyvet mutogatott oly megjegyzéssel, hogy ő ezt a világ minden kincseért sem adná. Mikor aztán Vahot Imre meghívása következtében induló szándékát kijelentette, hiába fogadkozott gazdasszonya előtt, hogy tartozását legelső alkalommal becsületesen megadja: az erre semmit sem hajtott, hanem a nagy könyvet zálogképen letartóztatta s rendkívül örvendett, milyen becses szerzeményhez jutott ezáltal.¹⁰⁹

Ebben a kontextusban válik értelmezhetővé a nehéz sorsú, szilaj magyar költő atipikus viselkedése: az életrajzban egy zabolátlan természeti zseni elevenedik meg, akinek fara-gatlan természete a nőekkel és gyermekekkel való vad bánásmódjában is megnyilvánul:

Gondviselőnk – egy kiszolgált tisztartó – hallván, hogy Petőfi esténként a Bikába jár billiárdozni, egyszer elment, hogy találkozik vele. A mint hazajött, már nővéremmel együtt futottunk elébe: mit csinál Petőfi? mit beszélt kivel van? A vén tisztartó csak hümmögött: – Ejha! Csúf ember az, a féreg egye meg! Ott billiárdoz, aztán ha vesz, káromkodik, mint a veszekedett mennykő!...¹¹⁰

¹⁰⁶ PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár [B...e után közli P-A K-Y], *Levéltöredék Parisból*, Rajzolatok a társas élet és divatvilágból, 2(1836), 21. sz. (márc. 12.), 164.

¹⁰⁷ ZILAHY, *Petőfi Sándor életrajza...*, i. m., 23.

¹⁰⁸ *Uo.*, 52.

¹⁰⁹ *Uo.*, 55.

¹¹⁰ *Uo.*, 139.

Na hogy különös modora is volt, tagadhatatlan. Azt mondja Vahot: kis gyermekeinek, kik oly örömet barátkoztak volna vele, soha egy jó szót sem adott, sőt gyakran mindenféle grimace-okkal, vadállati fogvicsorgatással és szemhunyorítással ijesztgette őket.¹¹¹

A nők irányában nem tudott szeretetreméltó lenni; ha jól találta magát, mindjárt lelkenek – galambomnak címezte s minden előljáró-beszéd nélkül össze-vissza ölelgette őket¹¹²

E ponton érdemes szemügyre venni a két zseni testi adottságairól, külső megjelenéséről szóló, „közeli” leírásokat és történeteket. Petőfi kinézete, mint számos anekdota beszámol róla, egyáltalán nem árulkodik zsenialitásáról. Az idézett tanúk általában a költő szokatlanul szegényes, hanyag, illetlen, sőt botrányos viseletéről számolnak be, amely nemcsak a vándoréveket, hanem a befutott költő pesti írói működését, de – gondoljunk a nyakravalóügyre – a szabadságharc alatti napokat is jellemezte:

Az ifju papoknak eleinte nehezen fért a fejökbe, hogy ez a mód nélkül ütött-kopott vézna ember legyen Petőfi Sándor.¹¹³

Egy estve, a mint ment haza Pákh, a kapu előtt egy sáros, fáradt embert látott ülni, kopott, szakadozott gubában, átázott kalappal, – kezében egy nagy vándorbottal. Alig ismert reá. Petőfi volt.¹¹⁴

Vahot a „Budapesti Viszhang” 1856-ki folyamában leírja, hogy állított be hozzá. Mindenek előtt borzos hajjal – hajának minden szála mindéig az eget fenyegette; – aztán világos színű, kopott kabát-és nadrágban, fehér magastetejű kalappal.¹¹⁵

Ebben a nemzeti ruhában is csaknem egy esztendeig járt-kelt a pesti utcákon; egyik bolondnak, a másik ripóknak nevezte; sokan új Peleskei Notáriusnak csufolták: ő mindezzel mit se gondolt, hanem magyar ruhájában egyremásra írta a legszebb magyar verseket – csak úgy ontotta őket.¹¹⁶

Mintha most is előttem állana a kis fűrge ember, tömött gesztenyeszin kecskeszakálával; hónya alatt kurta nádpálca (törrel); nyakkendő nélkül, szélesen kihajtott inggallérral, mely meztelen barna nyakát egészen szabadon hagyta – brrr! ezen legjobban csudálkoztam, a szél mennykő mód? hűvösön füttyörékelt be a Hortobágyról, – mi fülig huzott köpenyegünkben is fáztunk.¹¹⁷

---

¹¹¹ *Uo.*, 67.

¹¹² *Uo.*, 68.

¹¹³ *Uo.*, 50.

¹¹⁴ *Uo.*, 45.

¹¹⁵ *Uo.*, 56.

¹¹⁶ *Uo.*, 69.

¹¹⁷ *Uo.*, 138.

A Byron megjelenéséről szóló leírások szintén a tökéletlen anyag és a zseniális szellem ellentétének toposzaira épültek: a porhüvellyel való küzdelem mindenekelőtt a költő sántaságában mutatkozott meg: „–Ah kedves barátom – mondá Byron busan – ha ez (kezét homlokára tévén) engem emberek fölébe helyhez is, amaz (lábára mutatva) nagyon, nagyon alájok vet.”¹¹⁸ Byron önmagával küzdő, arisztokratikusan hűvös, beteges alakja – magyar utódjával ellentétben – összességében mégis igen megnyerő benyomást tett Petrichevich biográfiájában: a borzongatóan és ellenállhatatlanul érzéki, diabolikus génusz sötéten erotikus archetípusára erősített rá.

Ő a' születés, meg rangnak öröklött jogaival is birt, azonban az érdem, mit megjelenése – 's társalkodásához a' zseni aggatott, sokkal magasb nemű volt, mind leendhetett az, mit csupán ama' (magán állva haszontalan) kiváltságok adhatának. [...] ['S] akár nemes külsőjének tekintetét, akár pedig társalkodási szokásainak simaságát tekintsük, a' művelt ember mindenhol, és mindig kitűnik belőle.¹¹⁹

A' fiatal emberek komolyan vették bűvös mondásait, a' nők készek valának magokat iszonyodva is elcsábíttatni engedni ama' szörnyeteg által, ama' magános, ama' boldogtalan sátánt vigasztalandók.¹²⁰

Petrichevich életrajzában tehát nem a Petőfi-féle naiv emberideált leképező „természet vadvirága”-féle képzetek érvényesültek, hanem az ezzel ellentétes, túlfinomodott, beteges (sőt perverz) zsenitípus alakja jelent meg. Ám az életrajzok nem elégedtek meg az excentrikus zsenik külső megfestésével, be kívántak látni a kéjvágyó arisztokrata és az ágrólszakadt vadember zsáneralakja mögé is. Ezért a zseniket olyan perspektívából mutatták meg, amely rávilágított a hétköznapi, esendő és emberi oldalukra is.

Nem véletlen, hogy Petrichevich biográfiájának negyedik fejezetében közölt naplórészletei és más szerzői kommentárjai az elegáns angol lord (arisztokratikus életmódjával összefüggő) testsúlyával kapcsolatos küzdelmeiről, hízékony hajlamairól árulkodó sportolói és étkezési rutinjáról is tudósítottak (e toposzra akár a népszerű Napóleon-ábrázolásokban is ráismerhetünk): „[...] négy napja, hogy szobámból ki nem mozdultam; hanem viaskodtam mozgás helyett Jacksonnal (nyitott ablakoknál) naponkint egy órát, a' bennem létező aetheri rész' vékonyítása- és fenntartására. [...] [H]at kétszersültet megettem 's négy palaczk sodavizet üritettem.”¹²¹

A zárkózott arisztokrata belső természetének legmélyebb (érzelmi és mentális) rétegeibe is betekintést nyerhetett a korabeli olvasó: a Byron-portré központi eleme ugyanis az az észrevétel volt, hogy a különc költőt a vonzó külső mögött fekete epe,

¹¹⁸ PETRICHEVICH, *Lord Byron...*, i. m., 24.

¹¹⁹ *Uo.*, 69–70.

¹²⁰ *Uo.*, 106.

¹²¹ *Uo.*, 89–90.

vagyis *melankólia* gyötörte:¹²² „kiknek alkalmuk vala húzamosb ideig tanulgatni vonásait, különféle körülmények 's mind nyugodt, mind pedig felindult állapotukban: azok mondom, jól tudák, hogy melancholia volt arcz vonásinak sajátságos kifejezése.”¹²³

Ezzel szemben Zilahy Petőfijének egyszerű alakjában egy egészséges, gyermeki és *naiv* személyiség rejlett: „Villogó szemei első tekintetre haragos kifejezést kölcsönöztek sápadt arcának, de a mit a keskeny ajkai körül játszó kedélyes, sőt gyermekies vonás első szóra mérsékelte.”¹²⁴ Sokatmondó, hogy Zilahy a költő sötét tónusú költeményeit (is) éppen az angol előd hatásának tulajdonította.¹²⁵ A válságkorszak (amelyet az életrajz Csapó Etelke halálával magyaráz) azonban csak átmeneti volt a költő életében, hiszen a gyász, a harag, a bánat idegenek voltak az alkatától: „[Petőfi szavai Jókaihoz:] Lásd, milyen silány az ember! Etelke sirjától jöttem; sirtam, mint az őrült. De visszatértemben egy leány jött velem szembe; szép volt s a mint elhaladt mellettem, utána néztem! Pedig akkor jöttem a temetőből.”¹²⁶

E közeli és távoli, külső és belső perspektívával való játékot – Petőfi és Byron esetében egyaránt – az a megfigyelés alapozta meg, amely a költők nyilvánosság előtti viselkedésében egyfajta szerepjátszást érzékel. Petrichevich kifejezetten demitizálta a Byronnal kapcsolatos pletykákat, a romantikus zseni egészen hétköznapi és esendő arcát rajzolva meg. Az életrajz „közeli” perspektívájából például a szerepet játszó költő mizantropiája és egyéb különbségei voltaképpen eredendő jóságát és érzékenységét igazolták:

A' költő [Byron – O. O.] észrevéven a' szerepet, mit vele a közönség játszattata, elfogadta azt, 's átkozni kezdé a' világot, mi ellen előbb csak szeszélykedett.¹²⁷

Embergyűlölségét vetik némellyek szemére. Byron lord csak úgy gyűlölte az embereket, mint a' nőnemet: t. i. szájával. [...] Ollyanoknak, kik igazán rosszak, 's amúgy könnyü szerrel, bizony eszök' ágába sem jut, hogy azzal kérkedjenek!¹²⁸

Petrichevich hosszan értekezett a költő vallásos lelkiületéről és családcentrikus oldaláról is. Erős hangsúlyt kapott az édesanyjával való terhelt viszony, amely a költő ellentmondásos személyiségét a gyermekkori élmények tükrében engedte értelmezni:

Gyermekségének azon néhány történeteiből, mik memorandá-iban elbeszélvék (noha anyja' neve soh'sem említettik tisztelet nélkül) könnyen láthatni, mikép a' maga után hagyta viszemlékek [...] fájdalmas természetűek valának. Nevezetesen, 's tán

¹²² A melankólia és a romantikus zseni viszonyáról: FÖLDÉNYI F. László, *Melankólia*, Pozsony, Kalligram, 2003, 197–234.

¹²³ PETRICHEVICH, *Lord Byron...*, i. m., 71.

¹²⁴ ZILAHY, *Petőfi Sándor életrajza...*, i. m., 69.

¹²⁵ *Uo.*, 82.

¹²⁶ *Uo.*, 83.

¹²⁷ PETRICHEVICH, *Lord Byron...*, i. m., 125.

¹²⁸ *Uo.*, 154.

említésre is méltók fenébb érintett naplójának azon sorai, hol nyomorék lábáról 's mi-atta érzékenységéről szólva, az iszony és megaláztatás' érzését írja le, mit tapasztalt, midőn anyja, mérgének egyik kitérése' alkalmával, őt sánta kölöknek nevezé.¹²⁹

Meglepő érvelésen alapultak a költő szexuális kicsapongásait magyarázó, apologetikus szövegrészek. Petrichevich úgy látta, a külvilág szemszögéből bujaságnak, kéjvágyásnak, perverziónak tűnő vonások is valójában Byron (zsenialitását adó) szenzitív alkatának bizonyítékai. Eszerint tehát az esetlegesen helytelennek ítéltető tettek is – ha közelről vizsgáljuk őket – azt mutatják, hogy a nagy angol költő valójában az olvasóhoz hasonló, esendő ember volt. Csakhogy ezek a sajátságok az idő és térbeli távolság által mitikus jegyekké stilizálódtak a közbeszédben: az életrajzíró feladata ebből következően egy olyan (ember)közeli perspektíva megteremtése, amelyben újra olyanak látszhat a költő, amilyen valójában, a mindennapi életben volt:

Illy véralkat, illy érzések, 's illy lángésszel olyan visszas körülmények' őszhatásának kitéve, valóban rendkívül dicséretes dolog lesz vala, ha Byron lord mindig bölcs, okos, nyugodt, hibátlan, erényes, és feddhetlen lehetett volna; ha hatalmas költői energiának teljes erejét, 's fényét kifejthette volna minden szelid, és nemesb szenvedély iránt, 's azután még is nyugodt, 's minden kárhozatos szenvedély' megtámodásától mentt maradhatott volna; – azaz: igen-igen bámulandó lesz vala, ha hogy Byron lord angyal, 's nem ember lett légyen.¹³⁰

Senki, a' kinek élni kell, át nem száll jövő ivadéokra úgy, mint millyen ő a' valóságban volt; bizonyos távban tőle Epopeája kezdődik. Az emberek idealizálják, átalakítják őt, 's tulajdonosává teszik hatalomhibák- és erényeknek, mikkel soha sem birt vala; azt, mi életében csapa véletlené, elrendezgetik, megfertőztetik, rendszerré idomítják. Életrók ismétlik e' hazugságokat, a' festők vászonra teszik át, 's az utókor elfogadja az agyrémet.¹³¹

Itt említendő Byron utolsó óráinak jelenete is, amelyből kiderül, hogy a gótikus (vámpír)regényeket ihlető lord tulajdonképpen halála perceiben is közeli hozzátartozóira és szeretteire gondolt: „többszer is erőködék szólni, de két három szót mondhatott csak egymás végtében, mint p. o. Hitvesem! gyermekem! testvérem! – te mindent tudsz mindent – meg kell mondanod – ösmered kívánságim’ – többi teljes érthetlen volt.”¹³²

Petőfi esetében még erőteljesebben érvényesültek a költő családcentrikus vonásait kiemelő gesztusok, noha a gyermek- és ifjúkori események tárgyalásában – akárcsak angol elődjénél – szintén jelentős hangsúlyt kaptak a gyermekkori szabályszegések, iskolai és családi (főleg az édesapával való) konfliktusok:

---

¹²⁹ *Uo.*, 23.

¹³⁰ *Uo.*, 105.

¹³¹ *Uo.*, 107.

¹³² *Uo.*, 160.

Karonfogva haladtak végig több utcán, míg végre elérték a kijelölt házat. A fiu kinyitotta a kaput s atyját előrebocsátá. A mint azonban ez belépett, ő a kaput becsapta, illaberek, nádak-erek, odábbállt és csak hónapok mulva találkozott ismét atyjával.

Már hogy ne erősödött volna meg ilyenek után az öreg mészáros abbeli szomoru meggyőződésében, hogy az ő fia a legjavithatlanabb, legelvetemedettebb gyermek az egész világon?!¹³³

A „felnőtt” Petőfi portréjában azonban már a szülők iránti odaadás és elfogult szeretet jegyei domináltak: az a „változatlan melegségü gyermeki indulat”, „melylyel Petőfi öreg szüleihez viseltetett s melyhez neje is egész gyöngédséggel csatlakozott.”¹³⁴

A házasság előtti szerelemkeresés időszakára vonatkozó szövegrészekben szintén a költő édesanyjához való hűsége került szóba, emellett az ismerkedés terén mutatott esetlensége könnyed és komikus árnyalatokban ábrázolódott:

Mások később szívet állandóbban is lebilincseltek. Egy reggel vidám arccal köszöntött be Vahothoz, lelkesedve beszélt bizonyos szép hölgyről, ki egy azelőtt-esti házi multságban kiváló bájai-, s főleg elragadó mazurtáncával egészen lebilincselte. A hamis Terpsychore annyira megzavarta fejét, hogy noha azelőtt soha sem táncolt, egész poetai ügyetlenséggel ugrálni kezdett s Vahot Imrét – ki híres táncos volt (a csárdásnak mestere) – némi szégyenkedő aggodalommal arra szólította föl: tanítsa meg őt táncolni. De szerkesztő barátja a szép mesterségek ezen fajára semmi hivatást nem látott benne¹³⁵

A költőt e vesztett szerelmi hadjárat másképp is nagyon elkeserítette. Jókainak – tőle tudom – egyszer azt mondta: ezentúl még csak egy kötet szerelmes-verset fog írni és az „anyjához” lesz intézve. Ez szülői iránti forró szeretetének is jellemző vonása.¹³⁶

Zilahy meleg, élénk, vérbő színekkel festette a költőt apai szerepében is. Példaképpen említhetők a biográfus személyes emlékei, amelyek Petőfi 1849-es debreceni mindennapjainak egészen intim részleteiről – még az újszülött Petőfi Zoltán táplálásának nehézségeiről is – beszámoltak:

Ezután még elbeszélte: milyen semmirekellő haszontalan fattyu az az ő fia, bóg örök-ké és harap – az anyját össze-vissza harapta; hogy pogány, de a napokban meg fogják keresztelni, Zoltánnak, csak a mamája legyen jobban; anyám, mint tapasztalt asszony erre nézve néhány jótanácsot adott neki, ő avval sebesen elment; mert mindig úgy járt, mintha valakit úzne.¹³⁷

Összefoglalva elmondható, hogy a két zseni karaktere bizonyos szempontból szimmetrikus pályát jár be a két életrajzban, és a bennük megjelenített (eltérő) anyagi és

¹³³ ZILAHY, *Petőfi Sándor életrajza...*, i. m., 19–20.

¹³⁴ *Uo.*, 141.

¹³⁵ *Uo.*, 83–84.

¹³⁶ *Uo.*, 84–85. – Kiemelés az eredetiben.

¹³⁷ *Uo.*, 139.

egzisztenciális szélsőségek – a vándorlegény és az arisztokrata életmód – egyaránt egzotikusak lehetnek egy korabeli olvasói perspektívából. A biográfiák egyszerre mutatták *távoli idegenként* és *közeli ismerősként* a zseni alakját: egyszer a géniusz egzisztenciális, életvitelbeli, szellemi és erkölcsi kívülállását, máskor egy közönséges ember átlagos mindennapjait.

4. A „hívatlan bíró” (Gyulai és a pozitivista életrajz kontúrjai)

Zilahy életrajzi munkájának meglehetősen vegyes fogadtatása volt. A szerző közeli barátja, a szintén zilahi kötődésű Mezey Albert nem fukarkodott a dicséretekben a *Kalauz*ban megjelent bírálatában. Méltatta a szerző nagy műveltségről árulkodó esztétikai értékítéleteit és az életrajz teljességét, adatgazdagságát és „kerekded” kompozícióját. Részletesebben értekezett Zilahy elfogulatlanságáról és plasztikus ábrázolótehetségéről: vagyis az utóbbi pontokon az életrajz azon vonásait méltatta, amelyek korábban fölmerültek az életrajzi anekdotizmus kapcsán.

sem fényoldalait idétlen magasztalásokkal nem halmozza, sem rossz oldalát menteni vagy elismerni nem akarja. Ugy tökéletesen [!] a rajz, ha árnyék is van benne. Koborgó diák vagy színész korában is olyan elfogulatlanul festi, mint mikor a nemzet első költőjévé lett. Előnkbe adja Petőfit – az igazi Petőfit – s aztán tessék akárkinek rokon- vagy ellenszenvvel lenni iránta. [...] A ki olvasta, megláthatja Petőfit – jellemének minden feltűnő sajátosságait éles körvonalokkal rajzolva, ugyannyira, hogy már jobban ismerni és helyesebben felfogni alig lehet. Folytonosan előttünk mozog, él, beszél és cselekszik, előlünk ragadja el a vihar.¹³⁸

Kun Pál recenziója az elhunyt Zilahyt búcsúztatta, és röviden ismertette az életrajz tartalmát, visszafogott kritikaként esztétikai értékelésének vázlatosságát róva föl. Pásztor Ferenc *Szegedi Híradó*ban megjelent harcias írása az életrajz Petőfi szülőhelyével foglalkozó állításaival kezdeményezett (újabb) vitát, a költő félegyházi származása mellett törve lándzsát.¹³⁹ A munka koncepciózus és átfogó bírálatát azonban – nem meglepő módon – Gyulai Pál fogalmazta meg a már idézett 1866-os bírálatában. Noha a sajtóban megjelenő részleteket olvasva már a könyv megjelenése előtt, 1864-ben tollat ragadott, hogy kifejezze a vállalkozással kapcsolatos előzetes skrupulusait:

Zilahyban méltányolnunk kell a fáradhatlan kutatást, de egyszerismind hibáztatnunk az itt-ott nagyon kritikátlan eljárást, valamint azon módot is, hogy apróságokra, esetlegességekre, sőt pletykákra kellenél több súlyt helyez, s ez által a jellem lényegét akaratlanul is elferdíti. Egyébiránt nem az egészről ítélünk, melyet nem ismerünk,

¹³⁸ MEZEY Albert, *Petőfi Sándor életrajza*. Irta Zilahy Károly. Pest, 1864. Osterlamm Károlynál, *Kalauz*, 2(1864), 24. sz. (jún. 26.), 188.

¹³⁹ PÁSZTOR Ferenc, *Petőfi Sándor születési helye ügyében*, *Szegedi Híradó*, 6(1864), 18. sz. (márc. 2.), [3–4].

hanem csak a megjelent részekről; ohajtjuk, hogy a nem sokára megjelenő füzet megcáfolja ítéletünket.¹⁴⁰

Az elkészült kötet megerősítette Gyulai korábbi elmarasztaló ítéletét. A Zilahy-életművet összegyűjtő, kétkötetes kiadásról írott, *Budapesti Szemlében* megjelent kritikájának csaknem egyharmada foglalkozott a népszerűvé vált Petőfi-életrajzzal. Az írás érvelésmenete kissé csapongó, a főbb állításai mégis jól elkülöníthetők egymástól.

Kiemelendő, hogy Gyulai – mint a fenti részletben olvasható – összeségében elismerte Zilahy adatgyűjtésben és szintetizálásban tett erőfeszítéseit, ugyanakkor temérdek tárgyi kérdésben pontosította állításait, illetőleg számos elnagyolt szövegrészre és hézagosan bemutatott életrészre – például a házasság történetére – rámutatott. Az apró korrekcióknál azonban fontosabbnak tartotta, hogy az életrajz alapvető koncepciójának adja bírálatát: „annyival inkább mert hibája nem egyes részletekben rejlik, még kevésbé az adatok pontatlanságában, mint az egészen előmlő szellemen”.¹⁴¹

Mindenekelőtt az életművet érintő esztétikai ítéletek terén oktatta ki fiatal kollégáját: míg Zilahy a legnagyobb lírikusként méltatta Petőfit, addig Gyulai kizárólag dalköltőként tartotta igazán kiemelkedőnek, és amíg Zilahy értékesnek fogadta el Petőfi regény- és drámakísérleteit is, ezeket Gyulai határozottan elutasította. Ennél fontosabbak azonban az életmű életrajziségének értelmezésében fölfedezhető ellentétek. Közös volt bennük, hogy Gyulai és Zilahy *per excellence* biografikus poétaként tekintettek Petőfire. Csakhogy Zilahy egy életrajztól különálló, igen rövid, áttekintő mélységű bevezetőben értékelte a költői munkásságot *Petőfi álláspontja* című fejezetében; ezzel szemben Gyulai szerint életrajzot és életművet nem lett volna szabad különválasztva tárgyalni, hiszen azok kizárólag együtt, egymás tükrében értelmezhetők. Úgy vélte, Zilahy koncepciója „egészen elhibázott”, hiszen az életrajz önmagában, az életmű nélkül csak adatok halmozása, amely „se tanulságot, se gyönyört” (*utile et dulce*) nem kínál az olvasójának:

Ugyan mit tanulhatni oly életrajzból, mely mindarról hallgat, a mi az író irodalomtörténeti személylyé emeli s érdemessé teszi arra, hogy megírják terjedelmes életrajzát? [...] Zilahy sok mindent elmond Petőfiről, még azt is hányszor volt ittas, azt is, hogy 1849 ben kinek a lovain ment a Székely-Keresztúrról Bem főhadi szállására, de költői alakját egy pillanatra sem tünteti föl.¹⁴²

Még érdekesebb, hogy Gyulai szerint, ha Zilahy ki is tért itt-ott a költő irodalmi pályafutására, nem sikerült a lényeges dolgokról, azaz magukról a művekről értekeznie: „Hűségesen följegyzí, hogy ez meg amaz munkáját mikor írta vagy adta ki, magáról a munkáról csak egy pár sort ír, ezt is csak néha, a legtöbbször hibásan.”¹⁴³ Különös,

¹⁴⁰ – g [GYULAI Pál], *Petőfi életrajza*, Koszorú, 2(1864), 1. félév, 13. sz. (márc. 13.), 258.

¹⁴¹ GYULAI, *Zilahy Károly összegyűjtött munkái...*, i. m., 481.

¹⁴² *Uo.*, 477–478.

¹⁴³ *Uo.*, 478.

hogy Zilahy életrajza csakugyan gyakran említette az életmű egyes darabjait, sokszor azonban csak anekdotaszerű információmorszákat hintett el róluk: „a Hóhér kötele című regényét a kocsi párkányán és a korcsma falán írta s több ilyes”.¹⁴⁴ A Zilahy és Gyulai közötti koncepcionális ellentét abban mutatkozik meg igazán, hogy előbbi egyfajta explicit párhuzamot feltételezett az életmű alakjai és cselekménye, valamint a szerző élettörténete között; olyannyira, hogy a *János vitéz* (1844), a *Szilaj Pista* (1846) és a *Salgó* (1846) hőseiben is a költő egyéniségének vonásait vélte megtalálni. Ezzel szemben Gyulait nem az élettörténet versbeli tükröződése érdekelte, hanem a műveket körülvevő élethelyzetek hatását kutatta volna, azaz egyfajta életrajzi kontextust kívánt rajzolni az életmű köré: „Zilahy híven leírja, hogy Petőfi szülői honnan származtak, hány hold földjük volt, de hogy mily jelleműek voltak s mily befolyást gyakoroltak fiokra arról hallgat [...]. Hogy a hely, hol született, a családi körülmények, melyek közt felnőtt, a hányt-vetett élet, melybe korán belé sodródott, mennyiben hatottak költészetére, szintén mellőzi Zilahy.”¹⁴⁵

Árulkodók a költő népiességével kapcsolatos értelmezésbeli ellentétek is. Zilahy megközelítése a mai intertextualitás-elméletek tükrében *látszólag* korszerűbbnek (szövegközpontúbbnak) tekinthető, hiszen a költő kedvelt olvasmányélményeivel, azaz Csokonai és Gvadányi József hatásával magyarázta a költői népies nyelvezetét, észjárását és „zamatát”. Gyulai viszont az irodalom-, társadalom- és politikatörténeti viszonyok jelentőségére hívta föl a figyelmet. A kritikus érvelése nemcsak azért tanulságos, mert újabb megerősítést nyert benne a Byron–Petőfi-párhuzam, hanem mert az életmű alakulását 1) a költő származásával, 2) a történelmi és természeti körülmények hatásával, valamint 3) a pillanatnyi idő, a korszellem összefüggésrendszerében kívánta magyarázni.¹⁴⁶ E koherens és következetes szempontok pedig erősen rokonihatók a Gyulainál két évvel fiatalabb Hippolyte Taine irodalmi detereminizmust képviselő, ugyanezen kritériumokra építő milióelméletével:

Nem Csokonai, ki csak kivitelkép ereszkedett le a néphez, nem Gvadányi, kinek nem volt izlése, keltették föl Petőfi népies irányát, hanem az irodalmi és politikai viszonyok összes hatása és saját egyéni körülményei. Az alföldön született; Kis-Kunságon töltötte gyermekségét, a nép közt nőtt fel, sokat hányódott, megfordult Magyarország majd minden vidékén, sokat érintkezett a néppel. Gyermekége és ifjúsága benyomásai, emlékei, kalandjai, hajlamai, szenvedései mintegy a magyar népszellem képviselőjévé avatták föl. Ha grófnak születik, ha a fensőbb körökben nő fel, bizonyára inkább válik belőle magyar Byron, mint magyar Burns.¹⁴⁷

E rokonítás nem teljesen előzmény nélküli. Fried István szerint Gyulai irodalomtörténeti gondolkodása igen távol állt a korabeli nemzetközi tendenciáktól: „Toldy Ferenc

¹⁴⁴ *Uo.*, 481.

¹⁴⁵ *Uo.*, 479.

¹⁴⁶ HORVÁTH Károly, *Pozitivizmus a magyar irodalomtörténetírásban*, ItK 63(1959), 3–4. sz., 403–415.

¹⁴⁷ GYULAI, *Zilahy Károly összegyűjtött munkái...*, i. m., 479.

és Gyulai Pál igen kevésbé reagálnak korszakuk irodalomelméletére és filozófiájára, kiváltképpen kevés figyelmet fordítanak arra, hogy a francia pozitivizmus rendszeralkotó törekvéseit alkalmazzák irodalomtörténeti áttekintéseikben.¹⁴⁸ Korábban azonban már Nabrádi Mihály is utalt a Gyulai és Taine közötti lehetséges párhuzamokra idézett doktori disszertációjában.¹⁴⁹ Tolnai Vilmos pedig az 1922-ben megjelent, irodalomtudományi tankönyvében mutatott rá, hogy Gyulai a *gyakorlatban* már többek között az író származása, körülményei és korviszonyai tükrében készítette jelentősebb munkáit, ám a (taine-i milióelméletet korrigáló) elméletalkotás érdemét mindenekelőtt Beöthy Zsoltnak tulajdonította.¹⁵⁰

Gyulai kritikájából – és más későbbi írásaiból – tehát egy korai pozitivistá műbölcséleti eszmény körvonalazható. Nem csoda, hogy a kritikus a Zilahy-féle életrajz legnagyobb hibájaként a Petőfi-karakter anekdotikus megformáltságát jelölte meg. „Kedveli, halmozza a felöltő, bizarr, adomaszerű vonásokat, de nem tudja kapcsolatba hozni a jellem belső mivoltával, s el-eltorzítja a költő nemes alakját.”¹⁵¹ Az anekdotikus jellemzés alapvető elhibázottságát bizonyítandó valóságos katalógusát állította föl a Zilahy által alkalmazott, szélsőséges zseniképet létrehozó módszertani eszközöknek.

Megjegyzendő, hogy Gyulai vélhetően nem volt teljesen elfogulatlan a munkával, valószínűleg kegyeletsértő gesztust látott a Zilahy által előadott szeszélyes történetekben: „Egy párnak cáfolatát ide jegyezzük, leginkább Petőfi emléke iránti kegyeletből. [...] Nem valóságos torzvonások-e ezek? Lehet e jobban rágalmozni Petőfit, mint a hogy ott dicsőítője Zilahy teszi?”¹⁵² Úgy tűnik, a kritikus nem érzékelte a fentebb bemutatott távoli (vadzsenit bemutató) és közeli (családiás magánembert ábrázoló) perspektívák közötti oszcillációt. Fölfigyelt azonban az életrajz elején és végén található, formális, magasztaló tónusú frázisok és az anekdotikus ábrázolásmód közötti feszültségre: „mit ér a lelkesülés, ha a dicsőített költő hóbortos alakként tűnik föl, kit se mint embert, se mint költőt nem érthetünk?”¹⁵³ Emellett láthatóan idegesítette a szerző anekdotikus életrajzokra jellemző fraternizáló hangneme is: „Zilahy mindemellett con amore beszéli el az ifjoncz Petőfi vásott csinyeit.”¹⁵⁴

Az életrajz gazdag adatoltságát és tárgyilagosságát is erősen kritizálta. E ponton azon vonást emelte ki, amely az anekdotikus életrajzok lényegi sajátossága: az adatok és dokumentumok előzetes értelmezői közvetítettség nélküli, strukturálatlan, mellérendelő viszonyban való tálalását, amely – mint korábban kifejtettem – többek között az olvasó közvetlen jelenlétének illúzióját szolgálja:

¹⁴⁸ FRIED István, *Magyar irodalomtörténet-írás és irodalom rendszerváltásai*, Új Forrás 36(2004), 5. sz., 49–60. Az idézet: 51.

¹⁴⁹ NABRÁDI, *i. m.*, 29.

¹⁵⁰ TOLNAI Vilmos, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Bp., Eggenberg-féle Könyvkereskedés, 1922, 132.

¹⁵¹ GYULAI, *Zilahy Károly összegyűjtött munkái...*, *i. m.*, 478.

¹⁵² *Uo.*, 481–482.

¹⁵³ *Uo.*, 476.

¹⁵⁴ *Uo.*, 480.

Néha lapokon át nem is találunk benne egyebet adatról, csoportosítás és minden behatóbb lélektani fejtegetés nélkül, roszúl elbeszélve. S mennyi aprólékosság van itt minden lapon. Zilahy fontosnak tartja följegyezni, hogy 1841-ben Kápli Lajos Sopronban a Maurer vendéglőben 1 frt 6 krajczárig rugó vacsorát fizetett Petőfinek, hogy egész 1847-ig kitől és mennyit kért kölcsön, egész addig, hogy Pozsonyban miképp öltöztette ki Lisznyai, ócska ruháját hogy szerezte meg Wilim szabó az Apáczasoron, ki azt ma is mint szent ereklyét őrzi.¹⁵⁵

Szemléltetésképpen – Kazinczyéktól eredeztethető – portréesztétikai nézetekkel állította párhuzamba Zilahy eljárását.¹⁵⁶ Eszerint a jó portréfestőnek a túlzott eszményítéstől és a túlzott valóságtükrözéstől egyaránt tartózkodnia szükségeltetik. Gyulai szerint azonban a Petőfi-életrajz az idealizáló és fiziognómiai ábrázolásmód végletei közül az utóbbi hibájába esett: „Az ily aprólékosságokkal teljes életrajz hasonlít az oly arcképhez, melyen a képiro minden porust, pattanásocskát megjelöl. Vásznan vagy könyvben semmi sem árt annyira, mint a lényegtelen dolgok halmozása.”¹⁵⁷

Szorosan ide kapcsolódik a kritikus azon megfigyelése, hogy Zilahy mintha a szélsőséges személyiségjegyeket és élethelyzeteket emelte volna előtérbe a költő jellemvonásainak megrajzolásakor: „mindazt, a mi felöltő, bizarr, kiszínezve írja le”.¹⁵⁸ A Zilahy-féle portét ellensúlyozandó igyekezett rávilágítani a költő magasztos, nemzeti panteonba illő tulajdonságaira, melyet hiányolt az életrajzból:

hogy szerzett pénzt az utra a catholikus papoktól, hogy szedte reá atyját, mily kóbor életet élt Pesten. Mindezt Zilahy helyesnek, derék dolognak látszik találni, kiszínezve adja elő, de azt csak érinti, hogy mily lelki és erkölcsi erővel emelkedik ki Petőfi ifjúsága és csavargó élete tévedéseiből, megtalálva pályáját, mily szorgalmat és munkásságot fejt ki, mint kíséri folyvást anyja képe s mily szeretettel fordul szülőihez, hogy végnapjaikban gyámoluk legyen. Nemcsak itt, hanem másutt is hibája az életrajznak, hogy az ilyesmiket csak mint száraz adatokat adja elő [...].¹⁵⁹

Másrészt konkrét cáfolatát adta egy-egy történetnek, esetleg árnyaltabb módon, kontextusba helyezve mutatta be őket. Cáfolta például azt a Vahot Imrétől származó állítást, miszerint a költő a gyerekekkel és a nőekkel gorombán viselkedett volna, majd a költő iskolai életéről, öltözetéről és könnyelmű jelleméről szóló ferdtéseket is helyreigazította. Különösen érdekes a Prielle Kornéliával történt eset magyarázata, amelyben a kritikus azt kifogásolta, hogy az ehhez hasonló történetek – lélektani kontextus hiányában – a költői jellemrajz és az életút általános vonásává emelkednek Zilahynál:

---

¹⁵⁵ *Uo.*, 481.

¹⁵⁶ BÓDI Katalin, *A portrékészítés módszerei Kazinczy életművében*, Verso, 2020, 2. sz., 61–78.

¹⁵⁷ GYULAI, *Zilahy Károly összegyűjtött munkái...*, i. m., 481.

¹⁵⁸ *Uo.*

¹⁵⁹ *Uo.*, 480–481.

De vajjon nem volt-e ez eset kivételes, sőt egyetlen egész életében, valamely gonosz óra kísértése, melynek nem tudott ellentállani? Vajjon igaz e, hogy gyakran tett ilyesmit s ez volt fő jellemvonása barátságban, szerelemben, mint Zilahy állítja? Vajjon nincs-e ez eseménynek lélektani kulcsa, mely megfejt nekünk e hallatlan könnyelmű, sőt érthetlen tettet?¹⁶⁰

A költő barátsági kapcsán is rávilágított az életrajzi anekdotizmus hátulütőire: arra, hogy az életút egészének összefüggéseiből kiemelt képek gyakran nem állnak logikai összefüggésben egymással, emiatt nemhogy lélektani, de értelmi ellentmondásokat eredményeznek a jellemrajzban.

Zilahy Petőfit a barátságra méltatlannak rajzolja s mégis egy helyt így kiált fel: „Igazi ragaszkodó, ily nagy szellemhez méltó vele élő-haló barátja nem is volt senki”. De ennek ellenére ugyanazon lapon mégis idézi Petőfinek egyik levelét, melyben ez Emődyt leghívebb, legönzéstelenebb és legtisztább lelkű barátai egyikének nevezi. Ki érti meg ebből, hogy mily barát volt Petőfi s milyenek voltak barátai?¹⁶¹

Elmondható tehát, hogy Zilahy életrajza – mint azt igyekeztük bemutatni – elsősorban *fokalizációs* műveletekkel hozta létre a zseni alakját: egymással laza, mellérendelő viszonyban álló külső és belső, közeli és távoli képek megvillantásával mutatta be a költőt. Ennek oka abban keresendő, hogy az életrajzi elbeszélés alapjai nála a magyar irodalom anekdotikus hagyományára épültek, legalábbis az általa alkalmazott módszer erősen emlékeztet Hajdu Péternek az anekdota (mint műfaj) perspektivikusságával kapcsolatos megfigyeléseire, amely Zilahy anekdotikus életrajzára is érvényes: „De hogyan értelmez az anekdota? [...] [K]imetsz valamit a történelem, illetve a lét folyamatából, és egyszeri, önálló eseménnyé kerekíti. [...] [E]gyrészt leírja a szituációt azáltal, hogy bizonyos elemeit kiemeli (ami természetesen már része a szituáció értelmezésének is), másrészt megad vagy inkább létrehoz egy nézőpontot, ahonnan a szituációt néznünk kéne.”¹⁶²

Hász-Fehér Katalin kérdésként megfogalmazott megfigyelése szintén az anekdota perspektivikusságát emeli ki: „Megkockáztatható-e a feltevés, hogy az anekdota, struktúráját tekintve nem más, mint jelentésképzés szintjén a mellérendelés, értelmezés szintjén pedig az áthajlás, a nézőpont-dinamizálás univerzális retorikai alakzata?”¹⁶³

Ezzel szemben Gyulai életrajzi eszménye *kontextualizációs* eljárásokon alapul(t volna): a zseni jellemének alakulását és pályája ívét irodalomtörténeti, társadalomtörténeti és lélektani körülmények között akarta láttatni, ezáltal egy koherens és kontinuos személyiségképet hozva létre. Az általa kifejttet, életrajzírástól elvárt módszertani követelmények – a dekontextualizáló anekdotizmussal szemben

¹⁶⁰ *Uo.*, 485.

¹⁶¹ *Uo.*, 484.

¹⁶² HAJDU, *i. m.*, 74.

¹⁶³ HÁSZ-FEHÉR, *Az anekdota anekdotikus működése...*, *i. m.*, 69. – Kiemelés tőlem: O. O.

– a szintetizáló pozitivista biográfia előzményeiként értékelhetők: „[Az életrajzíró – O. O.] Fő feladata, hogy az embert és írórt együtt rajzolja, magán- és közéletet kölcsönös egymásra hatásával, hogy kísérje tehetsége és jelleme fejlődését a társadalmi, politikai és irodalmi viszonyok kedvező vagy kedvezőtlen befolyásai közt, s kimutassa szelleme hatását és munkái becsét.”¹⁶⁴

Zilahy zseniképe a határsértő individuumot mutatta be, hiszen az életrajzi személyiség különös tetteit a környezete láttatása nélkül, kizárólag a géniusz sorsa tükrében ábrázolta. Ezzel szemben Gyulai a hagyományközösségi paradigma keretein belül a zseni közösségi-kulturális alapjait hangsúlyozta.¹⁶⁵ Úgy vélte, a történelmi kontextusban értelmezett géniusz egy kollektívum lenyomata, a nemzeti szellem képviselője.¹⁶⁶ Szigorúan eszerint képzelte el a költő életútjának értelmezési kereteit, és ennek a jegyében mérlegelt és szelektált (volna) az adatokból.

Az 1864-es életrajz tudományos értéke az adatok és források gondos (mint Zilahy fogalmazott Kelemen Mórhoz írt leveleiben: *krónikatípusú*) összegyűjtésében rejlett,¹⁶⁷ míg a közönségigényeknek azáltal tett eleget, hogy szórakoztató életképeken keresztül, testközeli perspektívából *láttatta* a zseni alakját. Gyulai azonban másban jelölte ki egy korszerű életrajz feladatát, kiemelve a műfajt az anekdotizmus („ellen-történelmet” képviselő) regiszteréből. Szerinte az írói biográfia célja egybeesik a történetírással, azaz hogy – az anekdotizmuson túllépve – történelmi és bölcséleti kontextusban *értelmezze* a zseni életét és művészetét. A közönségigényeknek való megfelelés pedig a munka nyelvi megformáltságán múlik, vagyis az életrajzírónak esztétikai igényességű szöveget kell létrehoznia:¹⁶⁸ „Az életrajz is történetírás, nem krónika, s épen úgy megkívánja a történelmi kritika, a philosophiai vizsgálódás és művészi alakítás vegyületét, mint akármely más történelmi mű.”¹⁶⁹

---

¹⁶⁴ Uo., 477.

¹⁶⁵ A zseni értelmezésének Kölcseyhez köthető előzményeiről, zseniesztétikai és hagyományközösségi megközelítéséről: S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005. Különösen: 399–410. Továbbá: 498–512.

¹⁶⁶ Vö. Szilágyi Márton Sabina Loriga tanulmányán alapuló megkülönböztetésével: „a történelem mint egységes, kollektív folyamat és a biográfia mint az egyéniség, egységesség megragadására alkalmas narratív szerkezet” (SZILÁGYI, *Mi haszna van...*, i. m., 22).

¹⁶⁷ Zilahy Károly levele Kelemen Mórhoz, 1864. jan. 11., OSzK Kézirattár, idézi: MIKLÓSSY, *Petőfi kortese, Vajda János barátja...*, i. m., 342–343. – Zilahy Károly levele Kelemen Mórhoz, 1864. ápr. 24., OSzK Kézirattár, idézi: Uo.

¹⁶⁸ Megjegyzendő, hogy a történetírásban megfigyelhető irodalmiság igénye T. Szabó Levente szerint a történeti hitelesség kritériumaként is értelmezhető: T. SZABÓ Levente, „*neveknek nemes tónusú kidolgozás által új fény adassék*”: *Az életrajz XIX. századközépi poétikája = RODOSZ-tanulmányok 2000/1*, szerk. SELYEM Zsuzsa, Kolozsvár, Kriterion, 2001, 45–68.

¹⁶⁹ GYULAI, *Zilahy Károly összegyűjtött munkái...*, i. m., 481. – Kiemelés tőlem: O. O.

***

Az első teljes Petőfi-életrajz tükrében úgy látszik, amennyiben az 1860-as évek korszerű, nemzetközi tendenciákkal egyidejű („modern”) irodalomtudományos fejleményeit keressük, érdekesebb lehet Gyulai Pál munkásságára fordítani a figyelmünket, mintsem a *Nyugat* elődjének titulált Zilahy Károly kísérleteire. Az 1864-ben megjelent biográfiának ugyan számos vonása emlékeztethet a szintetizáló értelmezés igényéről lemondó, az intertextualitást és az anekdotizmust újra fölfedező posztmodern elméletek megfontolásaira, az életrajz – a maga korában vizsgálva – inkább anakronisztikus vállalkozásnak tekinthető; hiszen mint láthattuk, valójában a reformkori (Petrichevich Horváth Lázár-féle) zseniábrázolások szemléleti, koncepcionális és elbeszéléstechnikai nyomvonalán haladt. Zilahy életrajza mégis igen fontos állomás a Petőfi-életrajzok történetében, hiszen komoly előrelépést jelentett a Petőfivel kapcsolatos adatok összegyűjtése és csoportosítása tekintetében. Az elmúlt 160 évben természetesen pontosításra szorult jó néhány megállapítása, ám – lássuk be – egy középiskolás diák akár ma is jelesre felelne a költő életrajzából Zilahy biográfiája alapján. Ráadásul a könyv történetéhez szorosan hozzátartozik Gyulai Pál recenziója is, amelyből már egy olyan módszertani eszmény bontakozott ki, amelynek megvalósulására Ferenczi Zoltán század végén megjelenő Petőfi-biográfiájáig várni kellett. Zilahy adatgyűjtő munkája és Gyulai metodikai kritikája *együtt* igen jelentős mérőkövek tekinthető a Petőfi-szakirodalom történetében.

Zilahy a Petőfiről szóló korábbi elbeszéléseket kompilálta, ezáltal kívánta fölfejteti az evidens értéként kezelt (és éppen ezért kevésbé vizsgált) életmű mögötti életutat, ám az életrajzi konstrukció megalkotásakor, az adatok láncolatba rendezése során nem munkált benne előzetes elvárásrendszer. Gyulai is elsődleges fontosságúnak tartotta az irodalmi munkásságot: abból kiindulva rendelt az életút mögé szerves és egységes (nemzeti fókuszú) értelmezési keretet, amelynek kialakítása – ahogy egy korábbi fejezetben idézett, Szász Károlyhoz írt leveléből láthattuk – komoly kihívást jelentett számára Petőfi ellentmondásos életrajza és személyisége miatt. Gyulai nem írt végül teljes és részletes Petőfi-életrajzot, emiatt csak feltételezhetjük, hogy csak igen markáns narratívakonstruáló gesztusokkal lett volna képes megfelelni saját – nemzeti értékalkító, az individuális zsenit társadalmiasító – elvárásrendszerének. (Azaz bizonyos szempontból Zilahy adatösszegző munkája – az esetlegességek ellenére – mégiscsak az igazolhatóságot és tárgyyszerűséget képviselte Gyulaival szemben.) Ezen a ponton érdemes volna az 1866-ban megjelent Vörösmarty-életrajzát beemelni a gondolatmenetbe: kérdéses ugyanis, hogy a szigorú kritikusnak miként sikerült megvalósítania a maga által megfogalmazott életrajzírói kritériumokat a nagy hatású biográfiájában. Mindez azonban jócskán meghaladná e hosszúra nyúlt tanulmány kereteit. Árulkodó azonban, hogy később Gyulai nem az írói biográfia műfajában bontakozott ki igazán, hanem az emlékbeszéd műfaját igyekezett megújítani: éppen azt a formát, amelytől

a 18. században az anekdotikus életrajzok megkülönböztették magukat a magánéletiség igényének jegyében, és amely emlékbeszédeket Takáts József nem annyira „irodalomtörténeti”, inkább „erkölcsi jellemű” munkáknak titulált.¹⁷⁰

Az anekdotizmus természetesen később is tovább élt (implicit vagy explicit módon) a Petőfi-életrajzokban: például Gyulai tanári gyakorlatában is. Valódi revitalizációját mégis az esztétikai igényű ábrázolásoknak – mindenekelőtt Jókai Mórnak – köszönhette.¹⁷¹

---

¹⁷⁰ TAKÁTS József, *Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció = Uő, Módszertani berek: Írások az irodalomtörténet-írásból*, Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2006, 116–130. A konkrét szöveghely: 123.

¹⁷¹ HAJDU Péter, *Az anekdota mint a magyar élet tükré = A magyar irodalom története 2: 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 418–429. – LANDGRAF Ildikó, *Jókai anekdotái = Jókai & Jókai: Tanulmányok*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2013, 135–152. – BALÁZS, *i. m.*